

I N H O U D S O P G A V E

Het verband tussen kennis atheïsme en religie FRANS van DONGEN	2	Misdaaddossier van de roomse kerk ANTON van HOOFF	16
God en de oerknal SIMON BURGERS	6	Atheïsme als sieraad van de mensheid FLORIS van den BERG <i>REACTIE EN DISCUSSIE</i>	17
Gebed JAS. LOCKHART	7	De vrijheid van het individu en vlees WILLEM VERMAAT	23
De val van een bisschop THOMAS SPICKMANN	8	Moreel kompas – een reactie DICK VIVEEN	23
Zorg LEON WECKE	9	Veganisme en morele keuzes PAUL BRUSSEE	24
Papenhaat in de negentiende eeuw ANTON van HOOFF	10	Reactie discussie “Can they suffer” K.G. KOOIJMAN	24
Een geschiedenis van de religiante terreur FRANS van DONGEN	11	Waar leg je de grens? JAN van der WERFF	25
Houdt het Multatuli Huis in stand met uw gift BERT GASENBEEK <i>BOEKEN</i>	14	Introductie filosofie van humanisme	27
Robert Macfarlane – De laatste wildernis ENNO NUY	15	Wat is geluk? HANS LOUIS KOEKOEK	28

Het Verband tussen Kennis, Atheïsme en Religie – 2

FRANS VAN DONGEN is bestuurslid geweest van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

Deze serie gaat over gaat over religie en haar invloed op de waarheid.

In het eerste deel hebben we een overzicht gegeven van wat men zoal onder kennis verston. Dat blijkt nogal te variëren. Daarna volgde een uiteenzetting van de beperkende invloed van de kwantumtheorie op de hoeveelheid kennis die überhaupt in theorie mogelijk is. Vervolgens is de vraag besproken, waarom kennis zo belangrijk is.

Deze aflevering handelt over het omgekeerd evenredige verband tussen religie en informatie.

Wat heeft kennis met religie of atheïsme te maken? Het omgekeerd evenredige verband!

Vrijwel altijd zie je, als de technologische kennis (informatie in het algemeen) in een samenleving toeneemt dat de betekenis van religie afneemt. Religie en kennis zijn omgekeerd evenredig. Religie bestrijdt zelfs kennis. Atheïsme is recht evenredig met kennis. Dit principe is samen te vatten door middel van de volgende formule:

$$I = 1 / R$$

I = de hoeveelheid informatie in een samenleving

R = de behoefte aan religie in een samenleving

Vijf voorbeelden:

Eeuwenlang, tienduizenden, zo niet honderduizenden jaren lang, is men van mening geweest dat bijvoorbeeld bliksem van goddelijke oorsprong was, omdat alles van goddelijke oorsprong was. Het natuurverschijnsel werd meestal uitgelegd als de woedeuitbarsting van een god. Zo zou weerlicht ontstaan, doordat Wodan, één van de Keltische goden, op zijn strijdswagen (merk op dat het weer om strijd gaat) door de hemel reed en zijn hamer tegen de wolken gooide. En wel zo hard dat de vonken ervan af sprongen; wat wij op aarde dan als donder en bliksem ervoeren.

Wat opvalt, is dat men, zodra men in het kader van toenemende natuurwetenschappelijke kennis een rationele verklaring gevonden heeft, onmiddellijk en voorgoed de goddelijke verklaring verlaat en het belachelijke ervan inziet. Het “postsatyrisch-Nietzschaans lachen”.

Zodra men wist dat statische elektriciteit de bliksem veroorzaakt, had niemand meer behoefte aan Wodan of een andere god. Nu zal

geen katholiek het zich in het hoofd halen, te zeggen dat de zon om de aarde draait. Hoewel nog wel veel christelijke religianten de evolutietheorie ontkennen.

Feit is in ieder geval dat de wetenschappelijke kennis altijd toeneemt en de religieuze verklaring evenredig afneemt. Je kunt stellen: hoe meer technologische kennis, des te minder religie. Het lijkt erop dat men god alleen maar handhaaft voor onverklaarbare dingen, maar men laat het godsdeed meestal snel vallen als er een wetenschappelijke verklaring is. God wordt bewaard voor de onverklaarbare dingen. Zelfs Newton, een van de grootste theoretische natuurkundigen uit de geschiedenis, deed hieraan mee. Newton had de banen van de maan en de planeten berekend en had laten zien dat die banen geheel en al uit de zwaartekracht verklaard konden worden. De bewegingen van die hemellichamen konden vanwege die zwaartekracht op geen enkele andere manier plaatsvinden. De zwaartekracht zelf kon Newton echter niet verklaren, dus schreef hij die maar toe aan god. In navolging van Newton is men

Isaac Newton

eigenlijk altijd god blijven gebruiken voor de dingen die men nog niet wist. Met als gevolg dat god steeds verder teruggedrongen wordt doordat wetenschappelijke kennis altijd toeneemt. Eigenlijk gebruikt men het godsbegrip alleen nog maar voor het begin van de oerknal. En zelfs dat wordt alleen nog maar gedaan door mensen die geen idee hebben van de kwantumtheorie en geen idee hebben hoe prachtig de kwantumtheorie verklaart hoe er door een kwantumfluctuatie iets uit niets ontstaat. Verderop zullen we zien dat het heelal

aan het begin van de oerknal een doorsnede had van één gedeeld door 10 tot de macht 35 (= 10^{-35}) meter. Zelfs vergeleken met een atoom is dat nog piepklein! En dat is het enige waar god nog aan te pas gekomen zou zijn. Een onvoorstelbaar kleine god dus.

Een tweede voorbeeld dat hiermee samenhangt. Als een samenleving leeft van landbouw en visserij, dus van wat de natuur biedt, dan komt men veel eerder tot een religieuze natuurverklaring dan wanneer men leeft van het produceren van bijvoorbeeld auto's. Een lopende band nodigt niet uit tot religie maar het feit dat ieder jaar weer, na de winter, het gewas opbloeit, leidt om voorstelbare redenen wel tot religie. Hoe meer techniek in het verkrijgen van welvaart, des te minder religie. (*college prof. von der Dunk, 1974*)

Een derde geval van het omgekeerd evenredige verband tussen godsdienst en kennis is het verschijnsel dat kennis altijd bestreden is door de kerk. De kerk heeft de wetenschap altijd gefrustreerd en zoveel mogelijk bestreden. Op leven en dood. Het geloof heeft altijd uiterst vijandig gestaan tegenover de wetenschap en houdt dat op schaamteloze wijze vol tot op de dag van vandaag. We hebben kennis genomen van de gruwelijke moord op de eminente geleerde Hypatia in de vijfde eeuw. We weten hoe Luther dacht over intellectuelen, gezien zijn uitspraak, waarin hij het verstand "*de hoer van de duivel*" noemde.

Erasmus merkte over de eerste christenen op dat "*de eerste stichters van deze religie in bijzondere mate de naïviteit aanhingen en felle tegenstanders waren van geleerdheid.*"

Bruno werd levend verbrand, omdat hij aan sterrenkunde deed.

Gallilei werd veroordeeld tot levenslang huis-arrest, omdat hij had ontdekt dat de aarde om haar as en om de zon draaide. Hij werd gedwongen om het af te zweren, hetgeen hij deed, omdat hij erg onder de indruk was van het lot van Bruno. Bovendien was hij van mening dat men er toch wel achter zou komen dat de aarde draait. Dus waarom ervoor sterven? Na zijn proces schijnt hij gezegd te hebben: "*En toch draait ze!*".

Descartes was volgens Russell een van de grootste denkers aller tijden, omdat hij met zijn "Cogito" de moderne tijd een aanvang deed

nemen en de Middeleeuwen voorgoed beëindigde. Descartes moest evenwel door Willem van Oranje in bescherming worden genomen tegen zowel katholieken als protestanten die hem wilden vervolgen omdat ook hij dacht dat de aarde om de zon draaide.

Op Spinoza, één van de belangrijkste wegbereiders voor de Verlichting, werd door zijn eigen joodse gemeente een moordaanslag beraamd, omdat hij vond dat de Thora niet door een god geschreven kon zijn. (*Russell*)

Tegenwoordig houdt de kerk zich bezig met het zo veel mogelijk tegenhouden en zelfs verbieden(!) van embryonderzoek en in het bijzonder stamcelonderzoek (Onfray, Harris). De evolutieleer wordt door de kerken liever niet gezien in het onderwijs en zou volgens sommige religianten plaats moeten maken voor creationisme. Dat is hetzelfde als scheikundelessen afschaffen en plaats laten maken voor Voodoo. Deze schaamteloze anti-wetenschappelijke houding houdt de kerk vol tot op de dag van vandaag. Van diverse islamitische landen, onder andere van Afghanistan, is bekend dat meisjes niet mogen leren lezen en schrijven.

Godsdienst schijnt dus ook in het geval van de islam omgekeerd evenredig te zijn met wetenschappelijke kennis. Ook de islam schijnt niet te willen dat haar volgelingen al te geïnformeerd raken. Nergens in de Koran of Bijbel wordt het lezen van andere boeken zelfs maar aangeraden.

Zonder religie hadden we honderd jaar eerder op de maan gezeten!

Hypatia

Een vierde en een van de belangwekkendste voorbeelden van de omgekeerde relatie tussen religie en geïnformeerdeheid speelde aan het begin van de Reformatie en veroorzaakte haar voor een deel.

Rond 1440 werd de boekdrukkunst uitgevonden. De impact hiervan wordt ten zeerste onderschat. De invloed van de boekdrukkunst is misschien niet in kwantitatief, maar wel in kwalitatief opzicht te vergelijken met de komst van het internet. Het is nauwelijks overdreven om de boekdrukkunst een informatierevolutie te noemen. Toen men er in de loop van de vijftiende eeuw in Europa mee begon, was het onmiddellijk een succes. Aanvankelijk kwam men niet veel verder dan tussen de honderd en tweehonderd exemplaren per druk. Maar al vanaf 1500 was duizend exemplaren per druk

al niet meer ongebruikelijk en over heel Europa, en vooral in de Hollandse Republiek, ontstonden in de loop van de zestiende eeuw vele bedrijfjes die zich met drukken bezighielden. Waarschijnlijk is dit succes te verklaren uit het feit dat het westerse alfabet veel minder tekens kent dan bijvoorbeeld het Chinese met zijn duizenden karakters. Het is uiteraard geen toeval dat in die periode de Reformatie op gang kwam. Het industrieel drukken van boeken betekende een informatie-explosie ten opzichte van de periode daarvoor.

Voor die tijd was er alleen maar de Bijbel; bovendien kon bijna niemand lezen of schrijven.

De Bijbel was in het Latijn en was dus alleen voorbehouden aan

priesters. De hervormingsgezinden vonden het echter prima om de Bijbel te vertalen en in grote aantallen te drukken zodat en opdat iedereen hem kon lezen. De katholieken waren hier tegen. Alleen de priesters mochten in de Bijbel lezen. Dit was een van de belangrijkste strijdpunten tussen de hervormers en de behoudende katholieken. De boekdrukkunst maakte dit strijdpunt dus pas überhaupt mogelijk. Pas met de boekdrukkunst kwam er niet alleen veel meer informatie dan de Bijbel, maar zelfs de Bijbel zelf kon men nu eindelijk eens lezen. Niet alleen kwam er veel meer informatie over bijvoorbeeld Socrates, Plato, Aristoteles en de Oudheid in het algemeen, maar de macht van de rooms-katholieke priesterklasse nam flink af, omdat ze niet langer als enige toegang had tot informatie. Deze kennisexplosie, die het gevolg was van de boekdrukkunst, ging aan de Reformatie vooraf en is ongetwijfeld één van haar belangrijkste oorzaken geweest. Deze kennistoename, die het gevolg was van het op grote schaal drukken van boeken veroorzaakte de Renaissance ten zuiden van de Alpen en de Hervorming in het noorden. Europa ging over van het gesproken woord op het geschreven woord en beleefde daardoor haar grootste cultuurveranderingen ooit: de Renaissance en de Reformatie.

De parallel met het internet lijkt onontkoombaar. Een informatie-explosie, die het gevolg is

van een nieuwe techniek. Het toenemen van informatie verandert de ideeën van de massa dermate dat er een volledig andere maatschappij komt. Met andere machtscentra; met andere machthebbers; met andere problemen; met andere oplossingen; met een andere politiek; en vooral: met nieuwe definities over wat rechten en plichten zijn; en met nieuwe definities over wat goed en slecht is. Net zoals het Internet de gehele cultuur omwoelt, op individueel niveau en op maatschappelijk niveau, zo zette de boekdrukkunst het maatschappelijke aanzien van de 16e en 17e eeuw volledig op z'n kop. Zoals het drukken van boeken op termijn de Renaissance en de Reformatie veroorzaakten, zo zal Internet een

De papierschepper

De boekdrukker

De boekbinder

wereldwijde secularisatie op gang zetten. De Middeleeuwse mens had maar één bron van informatie: de Bijbel. Er was geen radio, geen tv, geen kranten, geen media. Het enige medium was de kerk en er was maar één boek: de Bijbel.

Stelt u zich dit voor: een samenleving waarin maar één boek circuleert en waarin alle informatie over welk wetenschappelijk onderwerp dan ook ontbreekt. Het is te vergelijken met een situatie waarin wij via internet, radio, tv, kranten, tijdschriften, kortom alle media, alleen maar te horen zouden krijgen over god en geloof. Als de enige bron van informatie in een samenleving het geloof is en verder niets, is het logisch dat iedereen diepgelovig is. Het is in intellectueel opzicht bijna onmogelijk om in zo'n maatschappij seculier te denken. Het is dus ook niet verwonderlijk dat de Renaissance en de Reformatie na en naar aanleiding van de boekdrukkunst ontstonden. Er was een informatie-explosie voor nodig om de genoemde cultuurbeweging en religieuze beweging op gang te brengen. De informatierevolutie, waar we nu middenin zitten, het internet, zal uiteraard de bestaande machtsverhoudingen ook omverwerpen. Net zoals de boekdrukkunst de nodige relativering gaf ten opzichte van het oude gevestigde katholieke geloof, zo zal het WereldWijde Web een relativering geven ten opzichte van de nu gevestigde geloven, te weten het christendom, de islam, het joden-

dom, het hindoeïsme en het boeddhisme. Net zoals het verspreiden van informatie over grote groepen van de samenleving aan het eind van de Middeleeuwen een einde maakte aan de macht en invloed van de kerk, zo zal het internet een einde maken aan de macht en invloed van de hedendaagse (religiante) machtsinstituten. Geef een land als Iran dat zichzelf de “Islamitische Republiek van Iran” noemt één generatie lang breedbandinternet en bijna iedereen is seculier, omdat ze dan kennis gemaakt hebben met het feit dat er veel meer mogelijkheden zijn dan geloven alleen. Als mensen nergens van op de hoogte zijn, dan geloven ze wel dat god hemel en aarde schiep op een manier die te vergelijken is met de werkwijze van Harry Potter. Maar als ze voldoende geïnformeerd zijn, zullen ze de voorkeur geven aan de evolutietheorie en de kwantumtheorie, omdat die wetenschappelijk zijn. Hoe meer men geïnformeerd is, des te aantrekkelijker is atheïsme. En hoe slechter men geïnformeerd is, des te aanlokkelijker is het godsgeloof.

Een vijfde verband tussen religie en kennis moet genoemd worden. Een verband dat te maken heeft met wat je het je het kwantitatieve aspect van een godsdienst kan noemen. Twee voorbeelden. Een voorbeeld ontleend aan de historicus Huizinga en één ontleend aan de Partij voor de Vrijheid.

Huizinga stelt in zijn “Herfsttij der Middeleeuwen” dat het krijgen van te veel religieuze informatie kan leiden tot een afkeer ervan. Als overal waar men kan kijken, melding wordt gemaakt van God en het geloof in Hem, dan kan het gebeuren dat men een tegenzin gaat ontwikkelen. Volgens Huizinga was de Reformatie daarom ook een reactie op een te veel van het oude, katholieke, geloof. Hij zegt hierover:

“In die oververzadigde atmosfeer kan de religieuze spanning niet steeds aanwezig zijn. Blijft die spanning uit, dan verdooft alles, wat bestemd was om het godsbesef te wekken, tot een schrikwekkende alledaagse onheiligheid.”

Hij geeft dit verschijnsel zelfs aan als een van de belangrijkste oorzaken van de Reformatie. De Reformatie zou vooral een reactie zijn op het te veel aan katholicisme. Er was, aldus Huizinga, in de loop van de Middeleeuwen vooral een kwantitatieve vermeerdering geweest van religieuze gebruiken en begrippen.

Hij noemt dit “overlading van het geloof”. Er kwam steeds meer: naast de sacramenten ontwikkelden zich benedicties, relieken, amuletten, rozenkransen, steeds meer heiligen en zaligen, steeds vaker allerlei religieuze feesten en heilige dagen, beelden, schilderijen en alles waar de god op genoemd kon worden, werd hij genoemd.

De Reformatie was dus vooral een reactie op de hoeveelheid geloof.

De uitgesproken negatieve houding van de Partij voor de Vrijheid (anno 2010) lijkt op het eerste gezicht een reactie op de inhoud van de islam. Ook hier spelen echter de kwantitatieve factoren van de islam een grotere rol dan op het eerste gezicht lijkt. Het is niet zozeer dat de moslims een ander geloof hebben dat de PVV-ers zo dwars zit – ook al beweren ze zelf van wel. Inhoudelijk is het katholicisme en het christendom in het algemeen net zo verwerpelijk als de islam. En wel om dezelfde redenen. Ze roepen op tot geweld. Iedereen die niet mee wenst te doen, moet worden gedood. En in bloedvergieten doen ze niet voor elkaar onder. De islam lijkt de laatste tijd gewelddadiger dan ooit, maar laten we niet vergeten dat het zonder uitzondering christelijke naties zijn, die aan het vechten zijn in Aghanistan, inclusief het o zo christelijke Nederland.

Inhoudelijk hebben de islam en de christelijke religies meer overeenkomsten dan verschillen.

Inhoudelijk kunnen de PVV-ers dus in feite weinig bezwaar hebben tegen de islam. Het moet daarom vooral de kwantitatieve factor van de islam zijn die de PVV, maar ook velen buiten die partij, dwarszit. De moslims hebben helemaal niet zo'n ander geloof dan vele Nederlanders. De Koran is afgeleid van de Bijbel. Veel heiligen, zoals Abraham en Jezus, zijn hetzelfde. Maar het moslimgeloof verschilt vooral in kwantitatief opzicht van de traditionele religies. Moslims doen veel meer aan hun geloof en maken van veel meer zaken een geloofskwestie: wat je eet, wat je drinkt, wanneer je het eet, wanneer je het drinkt, hoe je je kleedt, hoe vaak je naar de moskee gaat, geen scheiding tussen kerk en staat (althans de sjiïeten), enzovoorts, enzovoorts. De christenen doen er veel minder aan. Het is dus vooral een kwantitatieve kwestie. De moslim van onze tijd doet betreffende z'n religie een beetje denken aan de Middeleeuwse mens zoals Huizinga hem beschreef.

God en de oerknal

SIMON BURGERS (1958) is neerlandicus en componist. Samen met zijn dochter Laura – ook lid van De Vrije Gedachte – schreef hij de jeugdroman ‘Copycat’ (2011).

Een tijdje geleden woonde ik een lezing bij van een rabbi. De man betoogde dat steeds meer geleerden die bij de NASA werken van het bestaan van een god overtuigd zijn.

Want, zo betoogde de rabbi, als het begin van het universum een oerknal is geweest, dan veronderstelt dat het bestaan van een ‘oerknaller’: iemand die de oerknal heeft veroorzaakt.

Terwijl ik naar de rabbi luisterde, vroeg ik me af of inderdaad veel geleerden deze redenering omarmen. Het onbevattelijke mysterie van het begin van ons heelal wordt namelijk niet opgelost door de introductie van een oerknaller. Je roept er net zo veel vragen mee op als met de aanname van die oerknal zelf. Met andere woorden, je geeft een ‘verklaring’ waar je niets mee opschieft.

Tegelijkertijd drong een andere gedachte zich aan me op. Laten we eens aannemen dat er, buiten ons universum, een opperwezen bestaat dat verantwoordelijk is voor de oerknal. Wat dan? Dan hebben wij met dit opperwezen niets te maken. Wij kunnen er geen contact mee leggen.

Deze laatste gedachte liet me niet los en verwerkte ik in onderstaand prozagedicht. Voor het goede begrip licht ik toe dat in de film *Ben Hur* (1959) Messala de tegenstander is van de titelheld, vertolkt door Charlton Heston.

De oerknaller

Stel
dat er toch een god bestaat
omdat
zoals gelovige geleerden beweren
de oerknal alleen plaatsgevonden kan hebben
als er een creator was
een oerknaller die al het geweld van uiteenspattende
tien miljoen graden hete
subatomaire deeltjes
ontketend moet hebben

dan is het een god met wie we geen betrekkingen onderhouden
die buiten ons heelal staat en onze belevenissen bekijkt
zoals een scenarioschrijver die in de bioscoop de film ziet
waarvoor hij zelf het script had geschreven

dan kunnen wij net zo min met hem praten
als filmpersonages van het witte doek kunnen stappen
om hun regisseur toe te juichen.

King Kong is in staat de vliegtuigjes te vermorzelen
die nijdig om het Empire State Building cirkelen
maar hij krijgt onmogelijk
de producent te pakken van de film
waarin hijzelf de monsterlijke hoofdrol speelt.

Bambi kan de wolven zien
die zijn moeder verscheuren
Walt Disney’s tekenaars
blijven eeuwig buiten beeld.

Messala wil alleen Ben Hur verslaan
met Charlton Heston heeft hij niets te maken
als Romeinse wagenrenner kan Messala triomfen vieren
een Oscar wint hij nooit.

Het kosmisch filmdecor waarin we
vol overtuiging onze rollen spelen
is zonder ruggespraak met ons
ontworpen en geschapen
in een ander, onbereikbaar universum.

Gebed

O God,
Geef ons een andere religie,
Een zonder steniging
en zonder molotovs.
Een zonder mijnevelden,
gifgas, chemicaliën.
Zonder atoomdreiging,
Zonder kalasjnikovs.

O God,
Geef ons een andere religie.
Zonder sacramenten,
verlossers en profeten.
Zonder een sterk geslacht,
kerk, tempel of moskee.
Zonder eerwraak en jihad,
Zonder destructiekracht

O God,
Geef toch een andere religie,
Zonder martelaren,
kasten, uitverkorenen.
Zonder besnijdenis
en zelfverminking.
Zonder rabbijnen, ayatollahs,
imams, pausen

O God,

Geef mij een andere religie,
Zonder waarheden die
steeds weer leugens zijn.
Zonder heilig wetboek
vol absurde regels.
Zonder machtswellust
als hoogste goed.

O God,
Geef ons een andere religie,
Zonder gezichtsbedekking,
brandstapel, kruis of halve maan,
Zonder sadisme als het
rotsvast fundament.
O God, geef elke sterveling
een menswaardig bestaan.

Jas. Lockhart

De val van een bisschop

THOMAS SPICKMANN (1973, Culemborg) Constructeur

In de Duitse media is de afgelopen weken veel aandacht aan Franz-Peter Tebartz-van Elst besteed. Hij is sinds een aantal jaren hoofd van het bisdom Limburg (dat niets met de gelijknamige Nederlandse en Belgische provincies te maken heeft) in de deelstaat Hessen. Voor de lezer wil ik even samenvatten wat in het buurland tot de aanhoudende commotie leidde.

Tebartz-van Elst vloog in 2012 naar India om zich een beeld van een hulpproject voor arme kinderen te vormen. Medewerkers van het weekblad 'Der Spiegel' vernamen en publiceerden dat het een dure first-class-vlucht was, hetgeen niet bij een dergelijke actie past. De bisschop verklaarde mondeling dat hij met de bussinessclass gereisd had in tegenstelling tot de desbetreffende verklaring die hij in een door hem aangespannen rechtszaak deed. Later bleek dat hij gelogen had. Voor de Duitse justitie is dit nu aanleiding om hem een boete te laten opleggen wegens het afleggen van een valse verklaring.

Daarnaast gaat het om de nieuwbouw van de bisschoppelijke ambtswoning waarvoor ooit 5,5 miljoen euro begroot was. Inmiddels is bekend dat de kosten tot 31 miljoen euro zijn opgelopen en dat Tebartz-van Elst tot kort geleden de enorme stijgingen verzwegen die o.a. de volgende oorzaken hebben: aanleg van een ondergrondse kelder, waarvoor diep in de rots gehakt moest worden, de dure bouw van een privékerk (met donkergrijs uiterlijk zodat de plaatselijke bevolking hem de 'Zwarte Kaäba' noemt), houtbewerkingen voor 350.000 euro (*bron www.welt.de d.d. 11-10-13*), een vrijstaande badkuip voor 15.000 euro (*bron www.welt.de d.d. 11-10-13*), ramen voor 100.000 euro (*bron www.welt.de d.d. 11-10-13*) of de aanleg van een grote tuin. Bovendien bracht de bisschop tijdens de bouwwerkzaamheden steeds nieuwe ideeën in waardoor eerdere activiteiten teruggedraaid moesten worden met oplopende kosten als gevolg.

Een derde punt van kritiek is zijn autoritaire manier van leidinggeven.

Aangezien Tebartz-van Elst nu meer onder vuur staat dan ooit, wordt zijn aftreden geëist. Dit zal waarschijnlijk spoedig gebeuren; misschien is het bij de publicatie van dit artikel al zo ver. Maar bij de huidige grote hoeveelheid berichten die ik tegenkom, houd ik

vooral nog aan mijn eigen bevindingen vast:

Voor buitenkerkelijken lijkt het mij niet zo van belang dat de bisschop ontslagen wordt, mits de bouw van zijn ambtswoning alleen door de Katholieke Kerk betaald wordt. Vervelend is alleen dat alle Duitse belastingbetalers voor zijn salaris opdraaien. Bij zijn opvolger zal dat niet anders zijn. Toen 200 jaar geleden onder Napoleon de kerkelijke gebieden onteigend werden, regelde men ter compensatie dat de kerkelijke leiders en hun ondergeschikten tot aan hun dood rechtstreeks door de overheid betaald moesten worden. Dit is in Duitsland niet meer veranderd.

Het streven naar luxe in de Katholieke Kerk is niet uniek of nieuw. Dit dient men zich bij de huidige berichtgeving te realiseren. Rijkdommen werden in de loop van 2000 jaren vaak d.m.v. oorlog, roof, bedrog, uitbuiting en leugens verzameld. Zo is de Sint-Pieterskerk in Rome met hulp van de aflatenhandel, waarmee gelovigen zich met geld van hun zonden konden 'vrijkopen', gebouwd. Dit leidde tot het verzet van Maarten Luther en de Reformatie in Duitsland begin 16de eeuw.

Ik durf te stellen dat de geldverspilling en de leugens van bisschop Tebartz-van Elst minder erg zijn dan andere schandalen in de Katholieke Kerk, zoals het seksuele misbruik of het mishandelen van weeskinderen in de jaren 50 en 60 van de afgelopen eeuw. Misschien dat sommige lezers vinden dat ik hier appels met peren vergelijk, maar men moet zich afvragen wat meer impact op mensen heeft. De kostenexplosie voor een luxueuze ambtswoning en het liegen tegen justitie zijn wel een grote ergernis, maar leiden tenminste niet tot psychische schade.

Het is voor een vrijdenker van belang om zich bij een dergelijke media-aandacht voor een bepaald onderwerp niet door de waan van de dag te laten leiden, maar e.e.a. in een bredere context en op langere termijn te zien.

Zorg

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en -management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Als er iets zorg behoeft dan is het wel de zorg. 'Zorg dat je erbij komt' bij de zorg als patiënt dan wel als zorgverlener, want het is een aflopende zaak. De zorg wordt kennelijk onbetaalbaar als er geen ingrijpende en structurele maatregelen worden getroffen. De zorg is een zorgelijke aangelegenheid als het waar is dat de kosten van de zorg alleen maar toenemen en zelfs een goed lopende economie – die we (nog) niet hebben – dat niet kan bijhouden. Mensen worden ouder en hoe ouder hoe duurder de zorg. Volgens berekeningen kost de zorg in de laatste levensjaren vijftien keer meer dan de zorg voor een gemiddeld gezond mens. Wat te doen? Kennelijk zijn we nu, en straks al helemaal, met veel te veel bejaarden. Een oplossing is uiteraard minder oudjes en meer jonge mensen. Maar in Nederland bijvoorbeeld 'veelmeerkindgezinnen' bij wet verplicht stellen is een maatregel waar met zekerheid geen parlementaire meerderheid voor te vinden is. Maar wellicht dat het aantal militaire zorgbehoefigen in de toekomst in elk geval minder zal worden. Een geluk bij een ongeluk is immers de bezuiniging op en in feite inkrimping van de krijgsmacht. We gaan in de toekomst aan minder 'vredesoperaties' mee doen – als Mali tenminste niet doorgaat – en ook dat scheelt weer minder zorgbehoevende militairen na afloop. En als straks de drones veel handwerk van onze militairen hebben overgenomen, zal het helemaal meevallen. Misschien alleen nog een aantal leunstoelpiloten, van wie maar een klein percentage voor langere tijd in de war zal raken bij het nadenken over hun professionele videogame. Je kunt inderdaad enige zorg hebben met het te liquideren slachtoffer en helemaal met de toevallige omstanders, maar zelf loop je geen enkel risico, behalve na 5 uur vergeten de boodschappen bij Albert Heijn te doen. En dat was wat je vrouw je nog wel zeer nadrukkelijk had opgedragen. Ingrijpende sancties kunnen dan in een klein hoekje zitten.

Het beste is een beroep op de huidige bejaarden te doen om in verdergaande solidariteit met de rest van de bevolking, een paar jaar eerder afscheid van dit ondermaanse te nemen. Zouden bekende politici, eenmaal met wachtgeld of al jaren gepensioneerd, niet het goede voorbeeld kunnen geven? En wat te denken van hen die zich hun leven lang in feite onrechtmatig verrijkt hebben door in de zorg te hoge salarissen en bonussen binnen te halen? Al die lieden, die legale diefstal pleegden en plegen in de zorg, zouden we per verplichtend referendum naar de andere wereld moeten verwijzen. Misschien ook een bonus uitloven voor wie in dezen het voorbeeld geeft? Een aanmoediging of straf is nodig want uit zichzelf zullen ze het aardse veld niet ruimen.

Neem nu mijn persoon: ik ben inmiddels 81 jaar. Natuurlijk maak ik mij wijs dat ik onmisbaar ben (en dat is ook zo) en dus mijn fulltime vrijwilligerswerk eindeloos kan en moet voortzetten. Voorzien van een ingebouwd apparaat blijft mijn hart functioneren. Het ding is na vijf jaar trouwe dienst aan vervanging toe. Voor een aantal tienduizenden euro's wordt er een nieuw apparaat voor in de plaats gezet. Een nieuwe aanjager voor mijn pomp: goed voor mij en vooral voor de portemonnee van de medische industrie. Het ding kan dan weer vijf jaar mee en zal onverwoestbaar zijn werk doen. Mijn cardioloog deelde enthousiast mee: 'Zelfs als u overleden bent, uw hart blijft het wel doen.'

Of moet ik er maar van afzien? En zo een eigen bijdrage tot behoud van de zorg in ons vaderland leveren? Voor het aan mijn hart te besteden geld zouden honderden kinderen elders in de wereld schoon drinkwater kunnen krijgen en nog een prik tegen ziekten die bij ons allang uitgebannen zijn.

Of moet ik er toch maar van uitgaan dat de ellende in de wereld mij een grote zorg zal zijn?

Papenhaat in de negentiende eeuw

ANTON VAN HOOFF (1943) klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

Ik moet het boek al eeuwen geleden antiquarisch hebben verworven, *De Papenspiegel* van Corvin Wierbitsky. Het exemplaar is beduimeld en valt uit elkaar. Ik moet het indertijd vooral hebben gekocht om de plaatjes: alleen al zo'n paus die de klok vlak voor twaalf uur terugzet, is kostelijk.

Wat ik heb is de vierde druk, naar het hoogduitsch, verschenen in 1873 bij Otto Weisert in Amsterdam. De naam *De Papenspiegel* wordt in de ondertitel verklaard: vertoonende DE ROOMSCHE KERK in hare ware gedaante. In het voorwoord bij de Duitse uitgave van 1870 verklaart Wierbitsky dat het dan al meer dan twintig jaar geleden is dat de eerste verscheen: 1845. Die kwam dus uit in de roerige jaren veertig van de negentiende eeuw, toen de revolutiegolf van 1848 al in de lucht hing.

De Pools-Pruisische Otto Julius Bernhard von Corvin-Wiersbitzki (1812-1886) is als type te vergelijken met de zwervende radicale Duitsers Heinrich Heine en Karl Marx. Net als zij voorzag hij in zijn onderhoud door schrijfarbeid. In 1844 ontstond er grote ophef over de pelgrimages naar de lijfrok van Christus die in de Trier dom werd uitgestald, voor de dag gehaald uit de 'Roomsche voddekamers' volgens Wierbitsky. Voor hem was dit bewuste bedrog van het gelovige vee de aanleiding om in zijn *Pfaffenspiegel* een massieve aanval op het katholicisme te doen. In februari 1848 was hij in Parijs en maakte daar de omwenteling mee. 'De tijd van schrijven was nu vooreerst voorbij en met duizenden gelijkgezinden greep ik het zwaard.' Hij nam inderdaad als militair deel aan de revolutie van 1848. In juli 1849 gaf hij zich aan het Pruisische leger over. In september werd hij ter dood veroordeeld, maar dit vonnis werd omgezet in zes jaar eenzame opsluiting, een tijd die zijn geest louterde en versterkte, zegt hij. Na zijn vrijlating verbleef hij in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten en deed vandaar verslag voor Duitse bladen, onder ander over de Amerikaanse Burgeroorlog. In 1874 keerde hij naar Duitsland terug. Zijn *Papenspiegel* werd, ook in het Nederlands, herhaaldelijk herdrukt. Op het internet bieden diverse antiquariaten exemplaren aan.

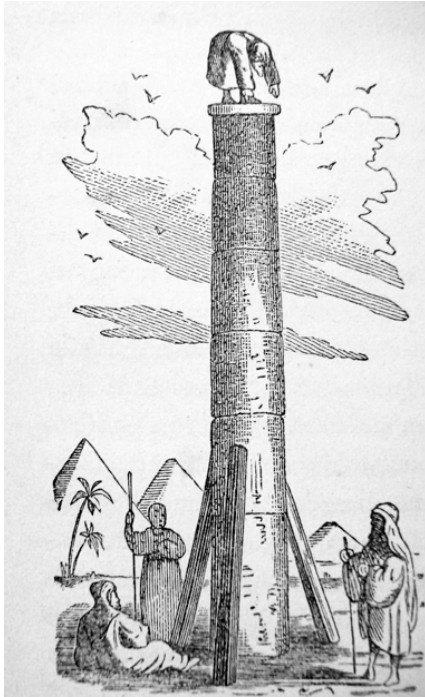
In de tweede druk veranderde hij niets aan de feiten, de stijl en de toon en 'daar een anatoom, die ten beste der mensheid in rottende lichamen woelt, geen handschoenen kan dragen, zoo kan ook ik het rottende papenlichaam niet met glacé-handschoenen aanvatten.' Daarmee is niets te veel gezegd. Alles is mis aan de roomse religie: de maagdelijke geboorte van Jezus (soms via het oor ontvangen?), de heremieten die de woestijn introkken en zichzelf kwelden. Simeon de Pilaarheilige en de Inquisitie. Franciscus van Assisi was wel in orde, maar zijn opvolger Elias was 'een sluwe, doortrapte snaak'. Ach, kijk maar naar de prentjes die het boek verluchten.

Paus zet de klok terug; titelvignet

Celibataire monnik zit achter de meisjes aan

Een pilaarheilige

De Verlichting vertrappt pauselijke encyclieken

Een geschiedenis van de religiante terreur

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In deze serie geven we een historische overzicht waarin de terreur van katholieken, protestanten, fascisten, hindoes, joden, socialisten en moslims de revue passeert. Deze keer bespreken we het geweld tussen protestanten en katholieken.

Protestantisme en catholicisme

Een goed voorbeeld van protestantse terreur is het Zuid-Afrika van de twintigste eeuw. Er was een Nederlandssprekend regime, dat zich de “Nederduitse Gereformeerde Kerk” noemde. Deze kerk had zo haar eigen door Calvijn geïnspireerde ideeën. Ze predikte de leerstelling dat de Bijbel – Gods woord – verbood dat zwarten en blanken zich met elkaar vermengden. Dit systeem heette apartheid en werd door middel van godsdienst goed gepraat. Het heet trouwens over de hele wereld apartheid. Ook in andere talen. Over de hele wereld wordt dit Nederlandse woord voor dit systeem gebruikt. Een twijfelachtige eer!

In de praktijk nam het groteske vormen aan. Aparte scholen voor zwarten. Aparte bussen voor zwarten. Op sommige bankjes in het park stond bijvoorbeeld “slegs vir blankes”. En bij verkiezingen mocht de 90 % zwarte bevolking niet meestemen. Stemmen was “whites only”. De gereformeerde blanke elite stelde dat het Gods wil was en dat de zwarten er dus in moesten berusten. Democratie hadden ze niet nodig. Ze hadden immers hun religie. Het regime steunde overigens Hitler tijdens de Tweede Wereldoorlog, want dat was ook Gods wil. Ook het gekleurde deel van de bevolking was religieus.

Bisschop Tutu, naast Mandela een van de belangrijkste figuren van het verzet tegen apartheid, was een katholieke bisschop. Ook dit laat zien, dat apartheid voor een groot deel langs religieuze lijnen liep.

In internationaal opzicht was de Zuid-Afrikaanse regering totaal geïsoleerd. Veel landen boycotten de apartheidsstaat en uiteraard kwamen de zwarten steeds meer in verzet. Het bloedvergieten bleef niet achterwege en ging over en weer. Het gereformeerde apartheidsregime kwam uiteindelijk ten val door een aantal factoren: de blanke calvinistische elite bedroeg slechts 10% van de bevolking. Bijna de hele wereld was tegen ze. En ze geloofden er zelf waarschijnlijk ook niet meer in. De secularisatie zette ook in Zuid-Afrika in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw door. Het verhaal over God en Zijn Zoon met het daaraan verbonden verhaal over zwart en blank begon steeds onhoudbaar te worden.

Toen de religie begon te verflensen, werd de calvinistisch geïnspireerde apartheid ongeloofwaardig. Het systeem implodeerde toen min of meer.

De Ierse kwestie gaat terug tot in de zestiende eeuw, ten tijde van de Reformatie. Religie speelde toen een allesoverheersende rol bij de problemen. De godsdiensoorlogen waren al geruime tijd gaande. Europa was in haar religiant-agressieve fase. Oorlog kon er maar om één ding gevoerd worden: het geloof. De Kruistochten waren nauwelijks voorbij, of de strijd tussen het katholieke Rome en de hervormers brak uit. De oorlogen waren extreem bloederig en extreem lang. Zo was er een honderdjarige oorlog tussen Engeland en Frankrijk en de strijd van het katholieke Spanje tegen de protestante Hollandse Republiek duurde 80 jaar. In die tachtig jaar was er een bestand, een soort gevechtspauze. Zelfs tijdens dat bestand voerden de zogenaamde 'rekkelijken' en de 'preciesen' in de Republiek een burgeroorlog tegen elkaar over geloofskwesties!

De geschiedenis van Europa is geschreven in religieus bloed. Religianten zijn direct na het instorten van het Romeinse Rijk hun strijd

begonnen. Hun strijd tegen de anderen. Hun strijd tegen elkaar. En hun strijd tegen de wetenschap. Religie schijnt in het geval van Europa omschreven te moeten worden, als een niet opdrogende bron van agressie, haat, moord en onderdrukking. Een splijtzwam van tweeduizend jaar oud, die het in ieder Europees land goed doet.

Zo ook in het Ierland van de zestiende eeuw. Ierland maakte deel uit van het protestante Engelse koninkrijk, maar de Ierse bevolking was ondanks de reformatie katholiek gebleven. Door de kolonisatiepolitiek van de Britse kroon immigreerden er echter steeds meer protestanten uit Schotland. Zelfs zoveel, dat de oorspronkelijk katholieke bevolking in het noordelijke gedeelte van het eiland een minderheid werd. De protestante meerderheid voelde zich verbonden met de Engelse koning van het protestante Engeland. Een verbondenheid die omsloeg in openlijke vijandschap, toen een katholiek de Engelse troon besteed. Dit was onaanvaardbaar voor het protestante Noord-Ierland. Het nieuws over de verdrijving van de katholieke koning door zijn eigen schoonzoon Willem III van Oranje werd door de Noord-Ierse protestanten dan ook met grote vreugde ontvangen. Tot op de dag van vandaag wordt die overwinning van de Hollandse stadhouder op de katholieke koning gevierd en

herdacht met de zogeheten oranjemarsen, die nu nog ieder jaar steevast dwars door de katholieke buurten gaan. Tot grote ergernis van het katholieke deel van de bevolking.

In de jaren zestig van de vorige eeuw begonnen de spanningen tussen de katholieken en de protestanten steeds groter te worden. Aanleiding hiertoe was dat de

katholieke burgers van Noord-Ierland zich steeds meer achtergesteld voelden ten opzichte van het protestante deel van de bevolking en gelijke rechten opeisten. De protestanten voelden zich hierdoor bedreigd en reageerden met veel machtsvertoon. De regering in London vond, dat de protestante Noord-Ierse regering de problemen verkeerd aanpakte en koos voor afschaffing van het zelfbestuur en stuurde troepen om de orde te herstellen. De Engelse soldaten werden door het gematigde

Willem III bij de slag aan de Boyne

deel van de katholieken met gejuich ontvangen, maar de extreme katholieken zagen ze als bezetters.

Op 30 januari 1972 werden er door Britse legereenheden 13 katholieken doodgeschoten. Een gebeurtenis die bekend staat als Bloody Sunday. Dit was koren op de molen van de katholieke extremisten en de IRA, het militante orgaan van de katholieken. Ook aan protestante zijde verhardde men en de militante dominee Ian Paisley kreeg steeds meer aanhang. Jarenlang ging het bloedvergieten tussen de katholieken en de protestanten over en weer. Bomaanslagen in drukke winkelbuurten, moorden door sluipschutters en beschietingen vanuit een hinderlaag op Britse soldaten. Jarenlang was Ierland voorpagina-nieuws in vrijwel alle kranten van de wereld.

Eind jaren negentig was de secularisatie groter dan ooit. Het geloof had ook in Ierland minder betekenis gekregen. Er ging met de komst van het internet een golf van secularisatie over heel Europa. Dit was natuurlijk geen toeval. In Noord-Ierland betekende dit dat er gesprekken mogelijk werden tussen aanhangers van de beide geloofsrichtingen en in 1998 werd er een vredesakkoord bereikt. In 2007 kwam er zelfs een regeringscoalitie die bestond uit katholieken en protestanten. En in datzelfde jaar kreeg Noord-Ierland zijn zelfbestuur weer terug. Alles leek "pais en vree". Maar de religiante haat bleek taaier dan men had gedacht. In 2009 laaide het geweld weer op. Er werden twee Britse militairen doodgeschoten en de verantwoordelijkheid werd door de extreem-katholieke Real IRA opgeëist. Vanaf de jaren zestig zijn er in Noord-Ierland door religiante haat tussen protestanten en katholieken ongeveer drieduizend doden gevallen. Ook nu is het nog onrustig.

In de jaren negentig van de vorige eeuw was Rwanda, een voormalig Belgische kolonie een zeer gelovig land. Het had het grootste aantal kerken per hoofd van de bevolking van Afrika. Ongeveer vijftig procent was katholiek en 15 procent was protestant. De haat tussen beide bevolkingsgroepen nam in 1994 gruwelijke vormen aan.

Al in 1987 was er een obscure katholieke priester die stelde dat Maria aan hem was verschenen en dat ze hem had toegesproken. Ze zou gezegd hebben dat er een massaslachting op komst was. Deze massaslachting moest gezien worden als de aanvang van het Armageddon, waarna Jezus zou verschijnen. Dit laatste zou gebeuren in 1994, op eerste paasdag, in Rwanda. De katholieke kerk ter plekke onderzocht de Mariaverschijning en verklaarde dat het geloofwaardig was.

In het begin van de jaren negentig waren katholieke activisten al begonnen met het ingooien van ruiten van protestante winkels, waar anticonceptiemiddelen werden verkocht. De haat tegen de protestante minderheid die steevast "kakerlakken" werden genoemd, liep verder op door radiuitzendingen waarin openlijk opgeroepen werd tot geweld. Zelfs de officiële dagbladen deden mee aan het haatzaaien door dagelijks artikelen te publiceren, waarin de protestanten als slecht, vijandig en smerig werden afgeschilderd.

In 1994 kwam het tot een uitbarsting. Katholieken begonnen georganiseerd protestanten uit te roeien. Op een meisjesschool werden tweeëntachtig leerlingetjes vermoord. Overall in Rwanda werden met kapmessen, bijlen en soms geweervuur op grote schaal protestanten vermoord. Er werd veelvuldig verkracht. De meesten vluchtten hun kerk in of werden er bijeen gedreven door de katho-

genocide Rwanda

lieke moordbrigades. In beide gevallen werden ze alsnog afgeslacht. Er werd een macaber katholiek record gevestigd: In honderd dagen werden er bijna een miljoen protestante Tutsi's vermoord!

Men moet zich daarbij realiseren dat de nazi's voor het doden van zes miljoen joden 5 à 10 jaar nodig hebben gehad. De fascistten hadden treinen en gaskamers tot hun beschikking. De Hutu's schijnen het meeste met de hand te hebben gedaan: bijlen en kapmessen waren de voornaamste moordwapens tijdens die honderd dagen.

Bij de Rwandatribunalen bleek een groot aantal veroordeelden rooms-katholiek priester te zijn.

Houd het Multatuli Huis in stand met uw gift!

BERT GASENBEEK, secretaris van het Multatuli Genootschap.

Bekend is dat er veel vrijdenkers zijn die veel waardering hebben voor Multatuli; hij was niet voor niets erelid van De Dageraad. Ook zijn diverse vrijdenkers – onder anderen Piet Spigt – actief geweest in het bestuur van het Multatuli Genootschap en/of hebben meegewerkt aan het uitgeven van de Volledige Werken van Multatuli. Daarom kan ik met goed fatsoen – als vrijdenker én als secretaris van het Multatuli Genootschap – de lezers van dit blad lastig vallen met een ernstig bericht over de stopzetting van de subsidie aan het Multatuli Huis.

‘Excellentie, ik heb een moeilijken brief aan U te schrijven. Ik zit in hoogen nood. Wil U mij helpen?’

Dit schreef Multatuli in 1863 aan minister van koloniën Fransen van de Putte. Het leverde niets op, zoals gewoonlijk. De geringe interesse van de Nederlandse overheid is een rode draad in Multatuli’s leven, en ook daarna. Het is hem nooit gelukt een toelage te krijgen en zijn pensioen werd hem onthouden. Na zijn dood heeft het tot in de jaren 70 van de vorige eeuw geduurd voor er geld voor een museum kwam. In dit kleine maar belangwekkende museum bevindt zich een prachtige collectie met de oorspronkelijke bezittingen van Multatuli, waaronder zijn bibliotheek. Daarnaast fungeert het museum als centrum van waaruit kennis en informatie over de betekenis van Multatuli verspreid wordt.

En nu laat de overheid het wederom afweten: met ingang van 2013, dus exact 150 jaar na Multatuli’s noodkreet, is de subsidie voor het Multatuli Huis in Amsterdam stopgezet. Hierdoor dreigt dit cultuurhistorisch erfgoed, het geboortehuis van Nederlands grootste schrijver, verloren te gaan voor het publiek. Gelukkig is de gemeente Amsterdam wel bereid het historische pand zonder huur beschikbaar te stellen. Ook komt een gedeelte van de contributie van de leden van het Multatuli Genootschap ten gunste van Stichting Multatuli Huis. Sinds jaar en dag wordt met weinig financiële middelen veel werk verzet. Desalniettemin is jaarlijks een fors bedrag nodig voor de openstelling en de diverse activiteiten.

Daarom willen wij een dringend beroep op u doen. U weet misschien dat Multatuli ondanks de armoede waarin hij leefde, kon blijven schrijven dankzij de gulle giften van vrienden en sympathisanten. Zijn bureau, zijn pendule: alles heeft hij van hen gekregen. Bovendien organiseerden zij tot tweemaal toe een omvangrijke inzamelingsactie. Het is de hoogste tijd dat zoiets opnieuw gebeurt.

Mede door uw donatie kan het Multatuli Huis behouden blijven en kunnen Multatuli’s nalatenschap en geschriften blijvend onder de aandacht gebracht worden. Wilt u hem en ons helpen?

Als Culturele ANBI (algemeen nut beogende instelling) hoeft de stichting geen belasting af te dragen over giften. Daarnaast is onder voorwaarden voor u als schenker uw gift aan de stichting fiscaal aftrekbaar voor de inkomstenbelasting.

Op onze website <http://www.multatuli-museum.nl/#steunons.html> wordt u uitvoerig voorgelicht over de mogelijkheden om eenmalig of periodiek bij te dragen aan het behoud van dit belangrijke culturele erfgoed.

Boeken

Robert Macfarlane – De laatste wildernis De Bezige Bij, 341 pagina's

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

Eerder schreef ik over *De oude wegen* van Robert Macfarlane. Inmiddels is een tweede boek van hem verschenen, *De laatste wildernis*. Wat mijn waardering betreft kan ik kort zijn: ook dit is weer een schitterend boek, geschreven door iemand die goed kan kijken en die zich tijdens zijn wandelingen laat leiden door overpeinzingen die precies en nauwkeurig zijn, relevant en tegelijkertijd verrassend. Macfarlane gaat op zoek naar landschappen die nog niet door de mens zijn bezoedeld of aangetast, om heel snel tot de slotsom te komen dat er vrijwel geen plek meer op aarde is waar de menselijke aanwezigheid nog niet is doorgedrongen. Zelfs in moeilijk toegankelijke spelonken of zee-grotten treft hij zwerfvuil en plastics aan.

Macfarlane wandelt en herinnert zich, herinnert zich zijn ouderlijk huis, zijn vader, met liefde geschreven passages. En zoals hij al jong van zijn ouders leerde, verzamelt hij op al zijn reizen stenen, stokjes, schelpen en tal van andere artefacten die hem helpen zich die tochten later te herinneren.

We weten dat grote delen van Groot-Brittannië en Ierland bedekt waren met bossen. Maar toen rond 4000 voor Christus de landbouw zijn intrede deed, werden die bossen grotendeels gekapt. Door mensen. Zo zijn vele landstroken die wij nu menen te mogen kenschetsen als ongerepte natuur, reeds duizenden jaren geleden door de mens aangetast, in de meest directe zin. Houtkap. En zoals honden tegen bomen plassen, laten wij nu overal ons zwerfvuil en plastics achter en veroorzaken we klimaatverandering als de grootste bedreiging van de natuur. Nog maar kort geleden, in de negentiende eeuw werd de bevolking van bijna geheel noordelijk Schotland met geweld uit land en huis verdreven om de weg vrij te maken voor grootschalige schapenteelt. Nu denken we dat die schapen onlosmakelijk met dat landschap verbonden zijn maar dan zijn we toch echt te kort van memorie.

Al eeuwen zijn wouden en bossen van essentieel belang voor de verbeelding, schrijft Macfarlane en wanneer bossen weggekapt worden, verdwijnen er niet alleen bijzondere dieren en planten maar gaan ook unieke herinneringen, unieke manieren van denken verloren. Macfarlane verzet zich dan ook tegen Socrates die meende dat hij van het landschap en de bomen niets kon leren, van mensen in de stad wel. Hoe anders dacht W.H. Auden hierover: "Een cultuur is niet beter dan haar bossen," waarschuwde hij in 1953.

Prachtig is ook de geschiedenis van de iep en de beruchte iepziekte die uit de VS naar Engeland overwaaide om aldaar bijna de gehele ieppopulatie te vernietigen. De iep werd toch al met de dood geassocieerd, de sterke zijtakken van de iep bleken uitstekend te voldoen als galg. En om een of andere reden was de iep lange tijd de favoriete houtsoort onder lijk-kistenmakers.

Gaandeweg realiseert Macfarlane zich dat echt maagdelijk land niet meer te vinden is in Groot-Brittannië en Ierland, de mythe van zuiverheid houdt geen stand. Hij merkt op dat als de verwondering eenmaal uit onze gedachten over het land is verdwenen, wij onherroepelijk verloren zijn. En plotseling realiseer ik mij dat dit boek geschreven is voor de Bas Harings van deze wereld, voor al die mensen die menen dat we met wat minder biodiversiteit ook wel uit de voeten kunnen.

Als Macfarlane zich op de Ben Hope realiseert dat de berg volstrekt onverschillig is aangaande zijn lot en wanneer hij tijdens heldere nachten omgekeerde hoogtevrees ervaart als hij naar de sterren kijkt, stelt hij vast dat het ons mensen steeds meer moeite kost ons voor te stellen dat we deel uitmaken van iets wat buiten onze horizon ligt. "We zijn gaan geloven in een dwaalleer van afzijdigheid, een humanistisch geloof dat de mens anders is; we verzetten ons als het even kan tegen alles wat ons eraan

herinnert dat de wereld groter is dan wijzelf en dat we er deel van uitmaken. In bijna alle opzichten zijn we ons gaan afkeren van onze gevoelsrelatie met de natuur.” Heel fraai vat hij dit beeld samen in een steen die hij van een rivierbedding opraapt om vervolgens de bewegingen waaraan die steen onderhevig is, op een rijtje te zetten: de draaiing van de aarde om zijn as met ruim elfhonderd kilometer per uur, de aarde die om de zon draait met honderdenzevendehonderd kilometer per uur, de opwaartse precisiebeweging van de aardas in de inerte ruimte en tot slot het uitdijen van het universum met een snelheid die zelfs die van het licht overstijgt.

Macfarlane troost zich met de gedachte dat de natuur ons uiteindelijk zal overleven. Wilde natuur ging ons vooraf en zal na ons verdwijnen weerkeren. En hij eindigt dit fenomenale boek als volgt: “Ook hier, op ruim een kilometer van de stad waar ik woonde, was nog ongerepte natuur. Ze werd belaagd door wegen en gebouwen, een groot deel verkeerde in gevaar en een klein deel lag op sterven. Maar op dat ogenblik leek het land te zinderen van woest licht.”

Misdaaddossier van de roomse kerk

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Ooit deed ik bij een Duitse verzendboekhandel een miskoop. Ik had een verkeerd nummer ingevuld en kreeg de drie kloeke delen van *Papstgeschichte* toegestuurd. Als zelfkastijding heb ik de honderden pagina's gelezen. Zelfs de meest ontaarde paus bleek toch iets te hebben bijgedragen aan Gods heilsplan. Hij mocht dan flink de beest hebben uitgehangen, maar had zijn wandaden meer dan goed gemaakt door een nieuwe heilige in de santenkraam op te nemen of een kerkelijke feestdag aan de kalender toe te voegen.

Ik verheugde me over het pikante vooruitzicht om *Misdadige pausen en hun handlangers* vlak naast de in kunstleer gebonden banden met goudgestempelde tiara's te zetten. Maar ondanks het omslag met paus Benedictus XVI met balkje over de ogen gaat het boek niet erg over de criminaliteit van Christus' zelfbenoemde stadhouders. Zelfs het derde en laatste hoofdstuk 'Het pausdom in de twintigste eeuw' gaat voornamelijk over het heulen van Duitse bisschoppen met het naziregime, waarbij ook de lutheranen het flink moeten ontgelden. Dat verhaal is al vaak – en veel beter – verteld.

Overall wreekt zich de werkwijze van Van Gilst: hij heeft een overvloed van bestaande werken naarstig geëxcerpeerd. Vervolgens stort hij zijn kaartenbak over de lezer uit zonder er een verhaal van te maken. De ene bedenkelijke uitspraak van een christelijke autoriteit wordt – vaak zonder overgang – gevolgd door de volgende hatelijke uitlating van weer een andere kerkvorst.

Met zelfoverwinning heb ik me door het eerste hoofdstuk 'Het vroege christendom' geworsteld. Wat in elk geval gewaardeerd moet worden is dat de schrijver zijn secundaire bronnen correct weergeeft. Juist als er Latijnse en Griekse bronnen in het spel zijn pleegt het nogal eens mis te gaan. Wel fronste ik mijn wenkbrauwen bij enkele generalisaties. Nieuw voor mij was dat 'de Griekse wijsgeren trachtten het volk te leren zelfstandig te denken' (p. 9). In werkelijkheid was Griekse filosofie altijd een bezigheid van een elite voor de elite. En dat meisjes niet werden achtergesteld bij jongens en ook de scholen bezochten is ook al een zeer aanvechtbare mededeling.

Van Gilst wil met zijn boek een einde maken aan 'de onbekendheid der goedwillende en oprechte mensen met de geschiedenis' waarvan de 'fossiele kerken' leven (p. 7). Correct is dat het kruis, executie-instrument voor slaven en bandieten, pas laat als christelijk symbool werd ingevoerd. Nog langer duurde het voordat Jezus aan het kruis werd getoond. Het eerste crucifix is van omstreeks 430, dus wel wat eerder dan de 6de eeuw zoals Van Gilst zegt. Hij baseert zich hierbij op oude en verouderde literatuur – boeken uit de 19de eeuw worden door hem zonder onderscheid als autoriteiten

aangehaald naast recente werken. Dat crucifix staat op een ivoren paneeltje – nu in het Brits Museum. Jezus hangt onbewogen aan het kruis; hij is dan nog vooral de god. Pas veel later, in de herfsttij der Middeleeuwen, wordt hij voorgesteld als een mens die verschrikkelijk lijdt. Dat zijn de gruwelijke kruisbeelden die ook nu nog gangbaar zijn. Als contrast met de verlosser is links aartszondaar Judas afgebeeld die zich verhangt. Het is de tijd dat Augustinus zelfdoding onvoorwaardelijk afwijst: ‘Wie zichzelf doodt is een moordenaar.’ (Qui se ipsum occidit homicida est’; *Godsstaat* 1,17). Afgezien van zulke uitglijders geeft de pausenhater zijn bronnen goed weer, maar verder dan die voorzien van verontwaardigd commentaar komt hij niet. Hij springt van de hak op de tak. Terwijl we volgens de hoofdstuktitel in de Oudheid zitten, gaat het opeens over Theresia van Lisieux (1873-1897; p. 29).

Meewarig ben ik halverwege met de lectuur gestopt. De auteur slaagt er niet in om aan zijn terechte verontwaardiging de vorm van een tekst te geven, terwijl hij toch geen beginneling is. Voor lekker lezen en gruwen kan ik het boek niet aanbevelen. Als iemand echter behoefte heeft aan een handzame inventaris van het misdadige christendom in zijn roomse vorm, dan heeft hij aan *Misdadige pausen* een bruikbaar wapen. Via het Register kan hij altijd iets van zijn gading vinden.

Aat van Gilst, *Misdadige pausen en hun handlangers*, Uitg. Aspekt, Soesterberg, 2013, 382 p., € 24,95.

Atheïsme als sieraad van de mensheid

Een pleidooi voor individuele vrijheid wereldwijd

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof. Hij publiceerde o.a. *Hoe komen we van religie af? Een ongemakkelijke liberale paradox*. Binnenkort verschijnt zijn boek ‘De vrolijke veganist. Ethiek in een veranderende wereld.’

‘Natuurlijk zullen we nooit de ideale wereld bereiken maar het loont de moeite om steeds opnieuw onrecht aan te klagen en tot voorwerp te maken van maatschappelijke afkeuring.’ (p. 275)

Religie als grondslag voor de moraal nemen is een garantie voor onderdrukking van homoseksuelen, vrouwen en andersdenkenden, voor censuur, een rem op wetenschap en cultuur. Atheïsme als basis voor de moraal daarentegen is een goede start, maar op zichzelf is het niet voldoende. Ook niet-religieuze of atheïstische ideologieën als het communisme, kunnen leiden tot slachtoffers. Ideologieën die de vrijheid en waardigheid van het individu niet respecteren zijn slachtofferideologieën: ‘Religie is [...] geen middel tot integratie, maar veeleer een splijtzwam tussen mensen met diverse overtuigingen. Het is de oorzaak van heel veel agressie en ellende in de wereld.’ (p. 10) Met zijn boek *Atheïsme als basis voor de moraal* schaarft Dirk Verhofstadt zich onder de Nieuwe Atheïsten, zoals Dawkins, Dennett en Grayling die religie scherp bekritisieren: ‘De strijd van de Nieuwe Atheïsten is een strijd voor emancipatie en ligt dus in het verlengde van de strijd tegen alle vormen van onderdrukking in de vorige eeuw, zoals het verzet tegen de Apartheid in Zuid-Afrika, tegen het kastensysteem in India, tegen de segregatie van de zwarten in Amerika en tegen de Jodenvervolging in Duitsland. Het is het logische gevolg van de Verlichting en de moderniteit om de mens meer autonome vrijheid te verzekeren, meer keuzevrijheid, meer zelfbeschikking.’ (p. 265)

Filosoof Dirk Verhofstadt is een bevlogen man die opkomt voor hen die lijden onder onderdrukking. Zo publiceerde hij een vlammend manifest voor individuele vrijheid *Pleidooi voor individualisme* (2004): ‘Finaal heeft elke mens het recht op zelfbeschikking. Het recht om voor zichzelf te bepalen

hoe hij of zij door het leven gaat. Niets staat hem of haar in de weg om bepaalde gewoontes en tradities over te nemen, maar dan moet het om een vrije keuze van het individu gaan, zonder gevaar voor intimidatie, onderdrukking en geweld.' (p. 261) Wie Verhofstadts oeuvre kent ziet een duidelijke rode lijn, namelijk de vrijheid van het individu. Een boek over religie ligt dan ook in de lijn der verwachting: religie is door de bank genomen een groot obstakel voor de vrijheid van het individu. Liberale Westerse gelovigen zullen zich waarschijnlijk niet herkennen in het beeld dat Verhofstadt van

religie schetst, maar deze liberale gelovigen (in Nederland vrijzinnigen genaamd) staan dicht bij het individualisme van Verhofstadt dan bij het overgrote deel wat mondiaal en historisch onder religie wordt verstaan. Westerse liberale gelovigen en zelfs ongelovigen die menen dat religie nog niet zo slecht is (Dennett noemt hen *believers in belief*) kijken naar religie met een roze bril: als iets in hun ogen goed of mooi is, dan is het religie; is het slecht, dan kan het per definitie niets met religie te maken hebben. Verhofstadt maakt gehakt van deze apekool. De geschiedenis toont dat religie maar al te vaak aan de kant van het kwaad heeft gestaan. Alle emancipatiebewegingen zijn bevochten op religie: of het nu gaat om vrouwen, arbeiders, slaven, homoseksuelen, de seksuele revolutie: steeds weer stonden en staan religieuzen en hun instituten aan de kant van de onderdrukkers. Wie geen verachting voelt voor of wie respect weet op te brengen voor een instituut als katholicisme geeft blijk van een schromelijk gebrek aan historische kennis. Verhofstadt heeft in zijn historisch werk *Pius XII en de vernietiging van de joden* (2008) bijgedragen aan het boven tafel krijgen van de verachtelijke rol die het Vaticaan gespeeld heeft bij de vervolging van de Joden onder het nazi-regime. Wie na het lezen van het werk van Verhofstadt nog steeds meent dat religie respect verdient, kent hoogstwaarschijnlijk geen Nederlands.

Het is een hardnekkig misverstand dat religie respect verdient. Religie verdient geen respect, noch dient religie zomaar getolereerd te worden. Religie dient getolereerd te worden zoals roken thans wordt getolereerd: het mag, als je anderen maar niet schaadt en je moet goed beseffen dat het slecht voor je is.

Het is een godswonder dat mensen nog steeds in god geloven. Als mensen na een hogere opleiding nog steeds in god geloven, dan is dat een teken dat er iets grondig mis is met het onderwijs. Voor degenen die het gemist hebben, geeft Verhofstadt nog een herkansing. Sinds Kant in *Kritik der reinen Vernunft* (1781) de zogenaamde rationele godsbewijzen heeft weerlegd is het intellectueel niet meer te verdedigen om in god te geloven. Darwin ontnam religie de laatste strohalm door het geloof in een schepper en ontwerper te ontcrachten door de theorie van evolutie. Verhofstadt somt de zogenaamde godsbewijzen geduldig op en laat zien hoe ze weerlegd zijn. Het is schrijnend en frustrerend dat al die argumenten nog steeds blijven terugkeren ondanks hun weerlegging.

Religie speelde een rol als wereldbeeld, die rol is door de wetenschap overgenomen. Maar religie had ook altijd een monopolie op moraal. Wetenschap kan die rol niet op zich nemen. Wetenschap is descriptief en niet prescriptief. Dat klopt, maar wie denkt dat daarmee de kous af is, zoals de bioloog Stephen Gould, verkoopt zijn ziel aan de duivel. Verhofstadt haalt alles uit de kast om te beargumenteren dat het geen goed idee is om religie te koppelen aan moraal. Verhofstadt schetst daartoe een afschuwelijk beeld van religie. Met grote walging en afschuw las ik de verhalen van wreedheid waarbij religie niet aan de kant van de slachtoffers staat, maar juist aan de kant van de onderdrukkers. Zelfs als het zo zou zijn dat religie individuen troost biedt, dan nog kunnen deze wandaden tegen de menselijkheid niet worden weggewist.

Filosoof Paul Cliteur betoogt dat religieuze ethiek een heteronome ethiek, een bevelsethiek is. Ethiek begint juist waar religie eindigt. Ethiek gaat om autonome redenen. Dat wil zeggen dat een bepaalde positie met argumenten moet kunnen worden onderbouwd en dat die argumenten ook in principe voor iedereen begrijpelijk zijn. Cliteur noemt dat moreel Esperanto. Ethische theorieën zijn daarom *de facto* atheïstisch. Verhofstadt geeft een helder overzicht van een aantal van de belangrijke ethische theorieën. Het zou mooi zijn als dit soort kennis over ethiek voorhanden was aan alle middelbare scholieren en studenten.

Een vraag die zich aan mij opdrong is of Verhofstadt niet 'seculier' bedoelt in plaats van atheïsme, dus: *Secularisme als basis voor de moraal*? Cliteur bepleit zowel de scheiding van staat en religie (politiek secularisme), als de scheiding van ethiek en religie (moreel secularisme). Dat er daarnaast

nog een heel kleine ruimte is voor religieuze persoonlijke inspiratie is moreel en politiek irrelevant. Het lijkt er daarom op dat atheïsme net iets teveel is. Als liberaal zal Verhofstadt iedereen de vrijheid gunnen te geloven en doen wat hij of zij wil. Zolang hij of zij anderen maar geen schade berokkent. Dat zegt Verhofstadt ook expliciet. Toch denk ik dat het goed is dat Verhofstadt het woord atheïsme niet schuwt. Atheïsme heeft maar al te vaak een negatieve connotatie. Dat is geheel ten onrechte. Atheïsme is de morele en epistemologische uitgangspositie (*default position*). Religie dient niet alleen buiten politiek en ethiek gelaten te worden, maar ook buiten wetenschap. Kortom, de wereld zou een stuk beter af zijn zonder religie. Veel mensen hebben een te positief gekleurd beeld van religie en een te negatief beeld van atheïsme.

Tien geboden

Atheïsme is zoals gezegd de uitgangspositie. Verhofstadt voegt daar echter positieve waarden aan toe, namelijk liberalisme (Verhofstadt gebruikt vaak de term 'individualisme') en de wetenschappelijke methode als kennisleer. Verhofstadt gebruikt de filosofie van Karl Popper als brug tussen kennis-theorie en ethiek. Popper was een liberaal die een open samenleving bepleitte waarin de vrijheid van het individu centraal staat en waarvoor een scherpe scheiding van religie en staat noodzakelijk is. In een open samenleving is de vrijheid van expressie een fundamentele waarde: alle ideeën staan bloot aan mogelijke kritiek, zodoende is er kans op verbetering, dat geldt zowel voor wetenschap als voor politiek en ethiek. Het gaat om *piecemeal engineering*. Het bijstellen van ideeën op basis van kritiek en argumenten, met inachtneming van de vrijheid van het individu.

In het hoofdstuk met de neutrale titel 'De impact van religies' (oftewel 'Een morele aanklacht tegen religie') catalogiseert Verhofstadt tien immorele tendensen in veel religies. Seculier humanisme staat precies voor het tegenovergestelde.

1. Afkeer van andersgelovigen en ongelovigen.
De 'afkeer' bij (nieuwe) atheïsten van religie en gelovigen, is fundamenteel anders dan de afkeer bij gelovigen van andersgelovigen of ongelovigen. Vergelijk het zogenaamde militante atheïsme van Dawkins met de militante islam in Somalië en je ziet dat de term militant wel op twee heel verschillende manieren wordt gebruikt.
2. Afkeer van religiekritiek.
Denk aan de moord op Theo van Gogh door een moslim.
3. Afkeer van plezier en lust en de verheerlijking van het lijden.
Afkeer van vrouwen (misogynie).
Veel (mannelijke) gelovigen menen dat een vrouw in bikini het *nec plus ultra* van morele verdorvenheid is. En anders is het wel masturbatie.
4. Afkeer bij het christendom en de islam van joden.
5. Afkeer van homoseksualiteit.
6. Onverschilligheid tegenover het lot van de armen en sympathie voor de machthebbers en onderdrukkers.
7. Afkeer van cultuur, kennis en wetenschap.
8. Afkeer van wereldlijke wetgeving en burgerlijke rechtspleging.
Democratie en mensenrechten zijn moeizaam bevochten op religie.
9. Afkeer van de moderniteit.

De kern van het boek zijn de zogenaamde Tien seculiere geboden volgens Verhofstadt. Hoe mooi ik de ideeën van Verhofstadt inhoudelijk ook vind, het staat mij tegen dat het *format* van religie wordt gebruikt, namelijk het idee van tien geboden. Het getal 10 is arbitrair en ook zijn de geboden van Verhofstadt geen geboden, maar aanbevelingen waarover gediscussieerd kan en moet worden. Het is belangrijk dat de morele agenda niet door religie bepaald wordt. Het is frappant dat Verhofstadt niet spreekt over de 10 atheïstische geboden, maar de *seculiere* geboden.

Later spreekt Verhofstadt ook nog van humanisme en seculier humanisme. Om verwarring te voorkomen probeer ik hier kort het verband tussen deze begrippen te schetsen. Atheïsme betekent dat iemand meent dat er geen voldoende grond is om aan te nemen dat er een god bestaat. Atheïsme is een kentheoretische positie. Secularisme betekent het uitsluiten van religie; politiek secularisme betekent het buitensluiten van religie in de machinerie van de staat; moreel secularisme betekent dat religieuze

argumenten niet kunnen worden gebruikt in morele argumentaties (die zijn immers niet universeel want die gelden alleen voor gelovigen van dezelfde denominatie). Humanisme is de combinatie van een wetenschappelijk wereldbeeld gekoppeld aan de centrale waarde van de vrijheid van het individu. Omdat in het georganiseerd humanisme wordt geworsteld met atheïsme en er geflirt wordt met religie kiest Verhofstadt, in navolging van de Amerikaanse filosoof Paul Kurtz, voor seculier humanisme. De Nederlandse vrijdenkers van De Vrije Gedachte noemen zich dan weer atheïstische humanisten.

Dick Verhofstadt

Voordat ik de Tien seculiere geboden van Verhofstadt opsom, wil ik de veelgeroemde Tien geboden uit de Bijbel aanhalen. Ik heb namelijk de indruk dat mensen geen flauw benul hebben wat die behelzen en hoe onzinnig die zijn:

1. Gij zult geen afgoden vereren, maar Mij alleen aanbidden en boven alles beminnen.
2. Gij zult de naam van de Heer, uw God, niet zonder eerbied gebruiken.
3. Wees gedachtig dat gij de dag des Heren heiligt.
4. Eer uw vader en uw moeder.
5. Gij zult niet doden.
6. Gij zult geen onkuisheid doen.
7. Gij zult niet stelen.
8. Gij zult tegen uw naaste niet vals getuigen.
9. Gij zult geen onkuisheid begeren.
10. Gij zult niet onrechtvaardig begeren wat uw naaste toebehoort.

Het eerste gebod is aanleiding voor een hoop ellende: immers het werkt intolerantie tegen andersgelovigen in de hand. Gebod 3 betekent dat je op zondag/zaterdag/vrijdag niet mag doen waar je zin in hebt. Geboden 6 en 9 druisen in tegen de kernwaarde van de Verlichting, het humanisme en het liberalisme: je moet vooral doen waar jezelf zin in hebt, zolang je maar geen schade berokkent. Waarom zou je niet iets van iemand anders mogen begeren (gebod 10)? Het vierde gebod heeft ook tot een hoop ellende geleid. Vergelijk dit gebod met de Internationale Verklaring voor de Rechten van het Kind waarin juist wordt betoogd dat ouders een zorgplicht hebben voor de zorg, ontwikkeling en ontplooiing van hun kind – wat fundamenteel botst met een religieuze opvoeding. Deze aanbevelingen stelt Verhofstadt er tegenover:

1. *Bovenal bemin de mens.*

Niet 'god' staat centraal, maar de mens staat centraal.

2. *Elk mens is een doel op zichzelf en geen middel.*

Er is geen hoger doel in het leven of in de wereld, maar alleen ieders eenmalige subjectief beleefde leven. Mensen mogen daarom niet worden opgeofferd aan een of ander doel.

3. *Handel op de manier dat je zou willen dat iedereen zo zou handelen voor zover die handeling ten goede komt aan de mensheid.*

Dit is de seculiere versie van de gouden regel. Die regel komt weliswaar ook in de Bijbel en in andere religieuze geschriften voor. Verhofstadt wijst erop dat in een religieus kader de reden voor het navolgen van deze regel de hoop op beloning in het hiernamaals is en/of de angst voor bestraffing. In de seculiere versie is de reden voor navolging, het goede te doen omdat het het goede is. Omdat je hoopt dat een ander dat ook doet. Omdat ieder mens een doel op zichzelf is.

4. *Wees nieuwsgierig, doe kennis op en onderwerp elk standpunt, elke visie en elke hypothese aan de hardste kritiek, ook je eigen standpunten.*

Religieuzen hebben een schromelijk gebrek aan nieuwsgierigheid – anders zouden ze niet religieus zijn, de argumenten voor atheïsme zijn immers breed toegankelijk. Wie het gemist had, kan het rustig bij Verhofstadt nalezen. Omdat het contra-intuïtief is om jouw eigen opvatting van kritiek te voorzien is de vrijheid van expressie van fundamenteel belang. Er is altijd wel iemand om jouw ideeën te bekritisieren, althans als er een liberaal-democratische rechtstaat is die de vrijheid van expressie garandeert. Religie daarentegen wordt maar al te vaak geïmmuniseerd voor kritiek, zoals wanneer de 'respecttroef' wordt getrokken. Dit is waarom Popper betoogde dat de open samenleving belangrijk is. Ideeën moeten constant bekritisieerd kunnen worden, niet alleen wetenschappelijke hypothesen, maar ook morele argumenten.

5. *Elk mens heeft recht op zelfbeschikking voor zover hij geen schade toebrengt aan anderen.*

Dit is de liberale, meest fundamentele grondregel, zoals zo prachtig uiteengezet in *On Liberty* van John Stuart Mill in 1859: ‘Over zichzelf, over zijn eigen lichaam en geest, is ieder mens zijn eigen meester.’ (p. 8) Het is echter niet helemaal duidelijk wat schade is en wie anderen zijn. Maar als basis is het prachtig. Het is opmerkelijk dat gelovigen van alle gezindten zoveel moeite hebben met de vrijheid van anderen. Niet alleen willen ze hun eigen leven beperken, maar vooral ook dat van anderen. Religie is paternalisme ten top. Vooral de bedekking of ‘onbedekking’ van vrouwen kan tot grote verontwaardiging leiden bij gelovigen.

6. *Gij zult niemand doden tenzij uit zelfbescherming.*

Dat is een duidelijk norm. Het betekent ook een verbod op de doodstraf. Veel gelovigen en religies zijn echter juist voor de doodstraf. Soms zelfs voor het doden van andersdenkenden. Dit is een fundamentele regel voor vreedzaam menselijk samenleven. Deze regel komt ook voor als het 5de gebod. Maar het niet iets waar gelovigen zich in algemene zin zo druk over maken.

7. *Gij zult uw medemensen in nood helpen en goed doen voor anderen zonder daarvoor iets in de plaats te verwachten.*

Missionarissen en zendelingen die aan ontwikkelingshulp doen, hebben als expliciet doel zieltjes winnen. Het klopt dat er geen atheïstische hulporganisaties zijn. Er zijn echter wel tal van seculiere hulporganisaties zoals OxfamNovib die zich inzetten om mensen te helpen in hun ontwikkeling, zonder hen tot een religie te willen bekeren, of het atheïsme op te dringen. Het serieus nemen van dit gebod heeft echter wel verstrekkende gevolgen voor hoeveel geld en inzet wij individueel en collectief moeten verlenen aan het helpen van anderen. Filosofen als Peter Singer (in *The Life You Can Save*) en Peter Unger (in *Living High and Letting Die*) betogen dat wij de plicht hebben om ons in te zetten voor anderen tot het niveau waarop als wij meer zouden geven wij zelf voor hulp in aanmerking komen!

8. *Gij zult andere levende wezens niet doen lijden.*

Deze regel van Verhofstadt is diens, impliciete, gebod tot veganisme. Immers 1) voor een gezond dieet is de Westerse wereld niet afhankelijk van dierlijke producten en 2) dierenleed is endemisch voor de veeteelt, al is er wel een breed spectrum waarin het leed meer of minder kan zijn. Verhofstadt: ‘Dat een dier ook rechten zou kunnen hebben, lijkt nog een stap te ver.’ (p. 218) Dat is een intrigerende uitspraak: te ver voor wie? Voor de politiek? Voor de consument? Voor Verhofstadt? Ethiek staat toch los van de meerderheidsopinie? Vergelijk het met de uitspraak: ‘Dat homoseksuelen ook rechten zouden kunnen hebben, lijkt nog een stap te ver.’ Veel mensen, en met name veel religieuze mensen, onderschrijven dat. Maar is dat moreel beargumenteerbaar? Een technisch punt van kritiek: Verhofstadt schrijft meerdere malen over ‘dierenrechten’ terwijl hij beter over ‘dierethiek’ zou kunnen schrijven. Het gaat erom de morele cirkel uit te breiden zodat ook niet-menselijke dieren in de morele cirkel vallen. Het toepassen van het rechtendiscours, zoals Tom Regan en Paul Cliteur beargumenteren is slechts een van de opties – Peter Singer heeft het bijvoorbeeld over het vermijden van leed, zonder het concept rechten te gebruiken. Verhofstadt stelt een fundamentele filosofische vraag: ‘Mogen we medemensen verbieden nog langer dieren te eten?’ (p. 223). Als we het uitgangspunt van geen andere levende wezens pijn doen behalve uit zelfverdediging, dan volgt daaruit dat het doden van dieren voor consumptie niet mag. En net als in een liberale samenleving er een verbod is op diefstal, moord en verkrachting, met het oogmerk om slachtoffers te beschermen zo is ook een verbod op dierlijke producten en veeteelt te rechtvaardigen vanuit liberaal perspectief. ‘Ageren tegen dierenleed is dan ook een consequent doortrekken van de morele afkeer van elk onnodig lijden.’ (p. 224)

9. *Gij zult zorg dragen voor de natuur en een leefbare wereld nalaten aan komende generaties.*

Waar de vorige ‘geboden’ nog vrij gemakkelijk navolgbaar waren (opsommend: aardig zijn, actief voor mensenrechten, bloed doneren, geld doneren aan Oxfam, anderen helpen, kritisch denken, open staan voor nieuwe ideeën, veganist zijn) vergt dit gebod een veel fundamentele verandering van leefwijze. Onze hele leefwijze en het economisch-politiek systeem zijn namelijk gebaseerd op het schade toebrengen aan anderen, namelijk in arme landen en toekomstige generaties. Ons economisch systeem is gebaseerd op roofbouw. Verhofstadt benadrukt dat een vrije markt moreel blind is en onherroepelijk leidt tot degeneratie van het milieu. Verhofstadt pleit dan ook voor het stellen van een moreel kader – hij spreekt van ‘gecontroleerde vrije markt’ –

waarbinnen de vrije markt kan functioneren. Dat wil zeggen dat economische activiteiten geen schade mogen berokkenen, ook niet aan toekomstige generaties. Dit is problematisch omdat de economie draait op fossiele brandstoffen die veel schade aan het milieu veroorzaken, zoals klimaatverandering, waar toekomstige generaties onder lijden. Verhofstadt citeert de filosoof Ton Lemaire die schrijft in zijn boek *De val van Prometheus*: ‘Het heeft er veel weg van dat we bezig zijn aan een collectieve zelfmoord.’ (p. 231)

In navolging van de filosoof Etienne Vermeersch betoogt Verhofstadt dat populatie-ethiek ondanks het grote taboe daarop meer aandacht verdient. In het geval van populatie-ethiek is er een vreemd verbond tussen enerzijds gelovigen die menen dat mensen (met name mensen van hun particuliere geloof) zoveel mogelijk kinderen moeten krijgen (liefst natuurlijk jongetjes), en anderzijds liberalen die menen dat het aantal kinderen een individuele keuze is. Echter, waar Vermeersch en anderen op wijzen is dat het systeem aarde maar een beperkt aantal mensen aankan en dat wanneer het aantal mensen toeneemt de problemen ook toenemen en dat zelfs het voortbestaan van de mens als soort in gevaar komt. Als mens zijn we in staat ons nakomelingschap te regelen en plannen, dankzij de vooruitgang in voorbehoedsmiddelen, maar doen wij dat ook? De katholieke kerk staat in ieder geval voorop in protest tegen geboortebeperkings- en voorlichtingscampagnes.

10. *Wees niet neutraal of onverschillig bij conflicten, maar verdedig de zwakken en onderdrukten.*

Ook hier lees ik – maar dat kan ook beroepsdeformatie zijn – een plicht tot veganisme. Immers, wie vlees eet heeft de zwakken en onderdrukten als kadaver op het bord liggen. Wie dus op wil komen voor de zwakken en onderdrukten volstaat niet met een lidmaatschap bij Amnesty International of Human Rights Watch; veganisme is noodzakelijk om aan dit gebod te kunnen voldoen. Ik ben benieuwd naar Verhofstadts response. Er zijn namelijk drie opties. 1) De seculiere geboden dienen fundamenteel geamendeerd te worden zodat dieren buiten de morele cirkel vallen. 2) Verhofstadt neemt zijn eigen theorie serieus en trekt daaruit de consequenties. Of 3) het onderwerp wordt snel onder het tapijt geveegd. Maar wie durft na te denken moet ook het lef hebben om de consequenties van dat denken te aanvaarden, zelfs als die jezelf onwelgevallig zijn. Wat is anders de zin van kritisch denken, van filosoferen, als je van te voren al weet dat je hoe dan ook niks zult veranderen? Denken kan pijn doen. En Verhofstadt raakt hier de pijnlijke plek. Mensen die het goed hebben, wij hier in het Westen, hebben nog wel eens de neiging om weg te kijken bij de onderdrukking van anderen. Zo tolereren wij intolerantie, zoals in onze eigen samenleving waarin wij juridisch het mismaken van jongetjes bij circumcisie vanwege de joodse en islamitische cultus tolereren. Verhofstadt kiest consequent partij voor de slachtoffers. Verhofstadt noemt met instemming het boek *Zwijgen is verraad* van Nahed Selim die het zwijgen van (Westerse) feministen over de onderdrukking van vrouwen in de islam bekritiseert. Verhofstadt springt in de bres voor degenen die lijden onder geweld en onderdrukking. Waar dan ook. Wie dan ook. Een zwijgende meerderheid is levensgevaarlijk. Verhofstadt schudt ons wakker. Waarom het belangrijk is om niet te zwijgen tegen welke vorm van geweld en onderdrukking dan ook. Wie een betere wereld wil, volstaat niet met afwachten. Verhofstadt laat overtuigend zien dat we religie verre van moraal moeten laten en dat de vrijheid van het individu essentieel is voor het goede leven en een goede samenleving.

Verhofstadt is niet alleen filosofisch goed onderlegd, maar ook historisch en literair. Zijn boek is een breed cultuurfilosofisch en toegankelijk werk dat plezierig is om te lezen. Uit het werk van Verhofstadt proef je diens morele en culturele bevoegdheid. Hij leest literatuur, geschiedenis en filosofie vanuit het perspectief van het individu: worden individuen gestimuleerd tot ontwikkeling of ontplooiing of juist geknakt? Een groot verschil met religieuze studiositeit is Verhofstadts kosmopolitisch eclecticisme. In de toelichting bij zijn boek tijdens de boekpresentatie merkte Verhofstadt op: ‘Ik ben een ekster die mooie dingetjes her en der oppikt.’ In *Atheïsme als basis voor de moraal* heeft hij heel wat ‘mooie dingetjes’ bij elkaar gebracht en aaneengeregen met de robuuste rode draad van individualisme. Het boek is een sieraad voor het seculier humanisme. Een sieraad voor de mensheid.

Dirk Verhofstadt, *Atheïsme als basis voor de moraal*, Uitg. Houtekiet, Antwerpen/Utrecht, 2013, 325 pgs.

Reactie en discussie

De vrijheid van het individu en het eten van vlees

WILLEM VERMAAT (1989, Vlaardingingen) afgestudeerd van de opleiding Sustainable Development (milieuwetenschappen) en momenteel werkzaam als Junior Docent aan de Universiteit Utrecht. Houdt zich graag bezig met (milieu)filosofie.

“Iedereen moet gewoon zelf kunnen bepalen of hij of zij vlees eet.” Over statistieken beschik ik niet, maar op basis van eigen ervaring lijkt dit de communis opinio te zijn. Ik ben het er niet mee eens. Het mag niet kunnen, vlees eten van dieren die – om dat vlees te verkrijgen – gekweld en gedood zijn. Dat is de knuppel in het hoenderhok gooien, want tornen aan deze ‘persoonlijke vrijheid’ is uit den boze.

Het gaat me in dit stuk niet om hoe ik de meeste mensen overtuig van een levensstijl die minder leed veroorzaakt. Daar bezin ik me nog op. Het gaat me hier om het blootleggen van het fundament van onze moraal, met het doel dat we op dit fundament én zijn implicaties reflecteren; om na te denken over wat moreel handelen inhoudt.

We leven in een open, vrije samenleving. Dat is een groot goed. Toch zijn er wetten die onze vrijheden inperken en daar zijn goede redenen voor. Zo is het niet toegestaan om dronken achter het stuur te kruipen, omdat we daarmee een gevaar vormen voor anderen. Het uitgangspunt dat gehanteerd wordt om de inperking van onze vrijheden te rechtvaardigen, vindt zijn oorsprong in de ideeën van de Engelse filosoof John Stuart Mill (1806-1873). Mill pleitte voor een zo groot mogelijke individuele vrijheid. Deze vrijheid houdt echter op wanneer men schade toebrengt aan een ander. Dit idee vormt het fundament van de liberale samenleving.

Waarom is dit een reden om geen dieren te mogen eten? Welnu, ook dieren horen bij de morele club. Zij kunnen lijden en dus kan hun schade worden toegebracht. Wanneer we een dier opsluiten, vetmesten en doden voor het vlees, schaden we het dier onnodig, want vlees is niet noodzakelijk voor ons overleven.

Instinctief lijken we dit al te beseffen. Als kind keek ik de film *101 Dalmatiërs*. Hierin is het duidelijk wie ‘de slechte’ en wie ‘de goede’ zijn. Cruella wil de hondjes doden en villen om er bontjassen van te maken. Zij is de slechterik en als kijker kies je partij voor de honden, die zich tegen Cruella verweren. Als we dieren niet mogen doden voor hun vacht, waarom dan wel voor hun vlees?

Moreel kompas – een reactie

DICK VIVEEN (1947) is humanist, heteroseksueel getrouwd. Al meer dan 40 jaar diepgaand geïnteresseerd in evolutie, astronomie en vooral filosofie, waarin hij sinds zijn pensionering regelmatig colleges in volgt.

Het is interessant om te zien hoe een gelovige zich niet alleen in de kolommen van De Vrijdenker heeft weten te nestelen, maar ook dat hij tot in de boezem van het bestuur (*van de vereniging De Vrije Gedachte, red.*) is doorgedrongen. Volgens Floris van den Berg is het duidelijk en noodzakelijk: voor de vrijdenker wijst het morele kompas naar het veganistische Noorden. Atheïsme is een al te gemakkelijke geesteshouding, die in het dagelijks leven in onze seculiere maatschappij geen enkel offer vraagt. Anders is het om veganist te zijn, zoals het ook offers en aanpassing van het dagelijks bestaan vraagt om bijvoorbeeld jehovagetuige te zijn.

Het heeft geen zin om met van den Berg in discussie te gaan, hij gaat er niet op in, staat er niet open voor, zoals met gelovigen meestal het geval is. Lees zijn boek of niet. Ik zal dat niet doen.

Veganisme en morele keuzes

PAUL BRUSSEE

In De Vrijdenker van oktober reageert Floris van den Berg onder meer op het ingezonden stuk van ondergetekende & Jolanda Zeeman.

In de eerste plaats wil ik uit de wereld helpen dat wat geschreven is, een drogreden *ad hominem* is. Dat zou bijzonder flauw en al te gemakkelijk zijn. Door over de vice-voorzitter te spreken wordt dit juist vermeden. Een vice-voorzitter vertegenwoordigt zijn vereniging en dat kan iedereen zijn.

Waar het mij om gaat is dat ik als atheïst autonoom op zoek wil gaan naar wat goed is voor de wereld waar ik in leef. De boeken lezen van Floris van den Berg, Dirk Verhofstadt, Michel Onfray, Peter Singer e.a. Maar ik wil niet gemoraliseerd worden. Dat is door de kerken genoeg gedaan. Ik wil niet horen dat het niets kost om atheïst te zijn zolang ik vlees eet. Dit kan immers nooit worden gezegd. Een vleeseter kan beslissingen nemen die een aanmerkelijk grotere persoonlijke en maatschappelijke impact heeft dan het laten staan van vlees(producten).

Ik bestrijd ten stelligste dat atheïsme niets kost. Mijn vader was hervormd predikant en mijn familie is diep gelovig. Je hieruit losrukken is een zware opgave, vol intens verdriet.

Ook waag ik te betwijfelen dat vegetariër / veganist worden een opgave is. Althans, dit is niet mijn ervaring. Tien jaar lang was ik een verwoed vegetariër. Van de ene op de andere dag stopte ik met vlees eten. Binnen enkele weken wist ik niet beter en op de menukaart van een goed restaurant weet je bijna blind de vegetarische gerechten te vinden.

Kon ik zo goed schrijven als Floris van den Berg (geen ironie) dan zou ik een boek willen schrijven waarom ik geen vegetariër meer ben en als atheïst andere morele keuzes tracht te maken die de sociale structuur stevig op zijn kop zetten, en die niet goedkoop zijn.

Reactie op de discussie rond “Can they suffer”

K.G. KOOIJMAN

In zijn bijdrage aan de discussie rond “Can they suffer”, stelt Jan van der Werff onomwonden dat een koe geen doodsangst kent: “hij (zij) heeft geen idee”. Dat deed me denken aan een voorval uit mijn jeugd. Als hulpje van een boer/veehandelaar werd ik eens met een koe op pad gestuurd naar het abattoir. De afstand van de boerderij naar het slachthuis was slechts ± 1500 meter. Gezien de korte afstand werd geen veewagen ingeschakeld maar moest ik de afstand, samen met de ter dood veroordeelde, te voet afleggen. De wandeling verliep voorspoedig. Zonder enige dwang van mijn kant, sjokte het beest achter me aan. We waren er bijna, ik kon de deuren van het slachthuis al zien, en ook rook ik de geur die onlosmakelijk bij het slachthuis hoorde. Plotseling kwam het touw achter mij strak te staan. Het brave beest zette zich schrap met alle poten en keek enigszins verwilderd uit haar ogen. Wat ik ook probeerde, er zat geen beweging meer in. Mensen uit de straat waar ik liep kwamen o.a. met bezems naar buiten om me bij te staan, maar de koe gaf geen krimp! Eerlijk gezegd weet ik niet meer hoe een en ander is afgelopen (het is zo’n 60 jaar geleden). Voor mij staat het vast dat het beest van nature een soort (wat wij zouden noemen) doodsangst voelde of iets dergelijks. Ook later heb ik meerdere getuigenissen gehoord over dieren met soortgelijk gedrag, in soortgelijke omstandigheden. Het tegenovergestelde is natuurlijk ook waar. Andere koeien/dieren liepen zonder enig probleem het slachthuis in. Is er dan toch een groot verschil in “hersencapaciteit” bij dieren, zoals bij mensen? Of dat zo is en vooral in welke mate, zal waarschijnlijk nooit duidelijk worden. Laten we in ieder geval het zekere voor het onzekere nemen en alle dieren zo goed mogelijk behandelen !

Waar leg je de grens?

JAN VAN DER WERFF (1939, Groningen) gepensioneerd omroepmedewerker, hoofdredacteur De Vrijdenker

Veganisten vinden het eten van vlees en het gebruik van dierproducten immoreel. Immers, vleeseters brengen dieren leed toe. Mensen die vlees en vis eten en dierproducten gebruiken zijn wat dat betreft inderdaad net levende wezens. Het lijkt wel of ze deel uitmaken van de natuur. De natuur is namelijk amoreel. De natuur trekt zich niets aan van het lot van levende wezens. De meeste levende wezens leven ten koste van andere levende wezens. Dat begon al heel vroeg.

Toen de eerste eencelligen zich begonnen te vormen was er een overvloed aan voedsel in de oersoep. Maar toen die wezens zich op grote schaal gingen vermenigvuldigen, veranderde het overschot in een tekort. Daardoor begonnen ze noodgedwongen elkaar op te eten. Ze hadden geen keus: eten of sterven. Er zijn betrekkelijk weinig levensvormen die van anorganische stoffen kunnen leven: de meeste groene planten, cyanobacteriën en nog wat andere eencelligen. Alle overige soorten moeten zich voeden met andere levende wezens of overblijfselen daarvan.

Dieren kunnen niet leven zonder andere wezens op te eten. Dat kunnen planten zijn, schimmels (paddestoelen) of mededieren. We nemen meestal maar aan dat planten niet kunnen lijden. Toch reageren planten op allerlei beschadigingen. Zou een lindeboom het voelen als-t-ie wordt omgehakt? Champignons worden wel door veganisten gegeten, maar realiseren zij zich wel dat het schimmelrijk nauwer verwant is aan het dierenrijk dan aan het plantenrijk? Dat een shiitakepaddestoel nauwere familiebanden met een mens heeft dan met een treurwilg? Toch krijgen maar weinig al dan niet veganistische koks last van hun geweten als ze champignons in de pan met hete olijfolie laten glijden. Niet-menselijke dieren trekken zich niets aan van het eventuele lijden van hun voedselbron. Voor een vos is een konijn geen mededier maar een maaltijd. Maar ook veel planteneters zijn niet kleinzielig. Neushoorns en nijlpaarden zijn levensgevaarlijk. Ook kun je maar beter geen ruzie maken met olifanten; deze dieren richten bovendien vaak grote schade aan. Evenals kleinere planteneters overigens: als je boomloze berghellingen ziet, zijn er vast en zeker geiten in de buurt. De natuur bekommert zich niet om de natuur. Het leven is een voortdurende strijd om het bestaan en uiteindelijk legt ieder individu het loodje.

Veganisten willen dieren geen leed bezorgen. Dat is lovenswaardig maar niet natuurlijk en ook niet effectief. In de natuur komt een "natuurlijke dood" nauwelijks voor. De meeste dieren worden door andere dieren opgegeten. Ook roofdieren eten elkaar op. Geen prettige manier om aan je einde te komen. Bovendien is een "natuurlijke dood" meestal ook geen pretje: ziekte, gebreken, pijn, eenzaamheid, honger. Een dier dat op humane wijze geslacht wordt, beleeft een minder onaangenaam levenseinde dan een dier dat door andere dieren wordt verscheurd of door ziekte langzaam ten onder gaat. Een ziek dier wordt trouwens meestal niet door zijn mededieren met rust gelaten.

Leven is leed. De beste manier om alle leed uit te bannen is het uitroeien van al het leven. Nooit zal er dan nog pijn worden geleden of een traan worden gelaten. Maar zelfs de meest verstokte veganist zal deze leedloze wereld naar alle waarschijnlijkheid niet nastreven.

Leed hoort bij het leven. Bij de keus van je eten ligt het er maar aan waar je je grens legt. Nog niet zo heel lang geleden kwam kannibalisme nog op verschillende plekken op aarde voor. De meeste mensen vinden tegenwoordig dat kannibalisme uit den boze is. Maar wat doe je als je met een groepje reizigers – bijvoorbeeld na een vliegtuigongeluk – in een onherbergzaam gebied bent gestrand zonder hoop op tijdige redding? Als een van leden van die groep door verwondingen of uitputting overlijdt, mag je hem of haar dan opeten om zelf te overleven? Ook als de overledene vlak voor het overlijden toestemming heeft gegeven? Veel mensen zullen dan zeggen dat dat niet mag. Het lijkt mij dat er gevallen kunnen zijn waarin kannibalisme verdedigbaar is. Maar voor de meeste mensen is kannibalisme een grens die niet overschreven mag worden.

Er zijn mensen die het niet interesseert hoe het dier waarvan ze het vlees eten is behandeld en aan zijn einde gekomen. Die mensen hebben nauwelijks last van grenzen. Dit is een grote groep. De laatste tijd heeft er wel al een flinke verschuiving plaatsgevonden in de houding die men tegenover de behandeling van dieren inneemt. Vlees eten vindt men op zichzelf geen probleem, zolang de dieren

maar op een redelijke manier behandeld zijn en zo pijnloos mogelijk geslacht. Ook eten veel van die mensen minder of minder vaak vlees, onder andere vanwege de aanslag die de vlees- en visproductie doen op het milieu. Daar ligt ook mijn grens. Dan zijn er mensen die geen vlees en vis willen eten omdat ze van oordeel zijn dat je überhaupt geen dieren hoort te doden om aan je eten te komen. Dat zijn de vegetariërs. Hun grens ligt hoger. Zij kunnen meestal wel accepteren dat mensen van nature alleseters zijn, maar vinden dat je best zonder kan.

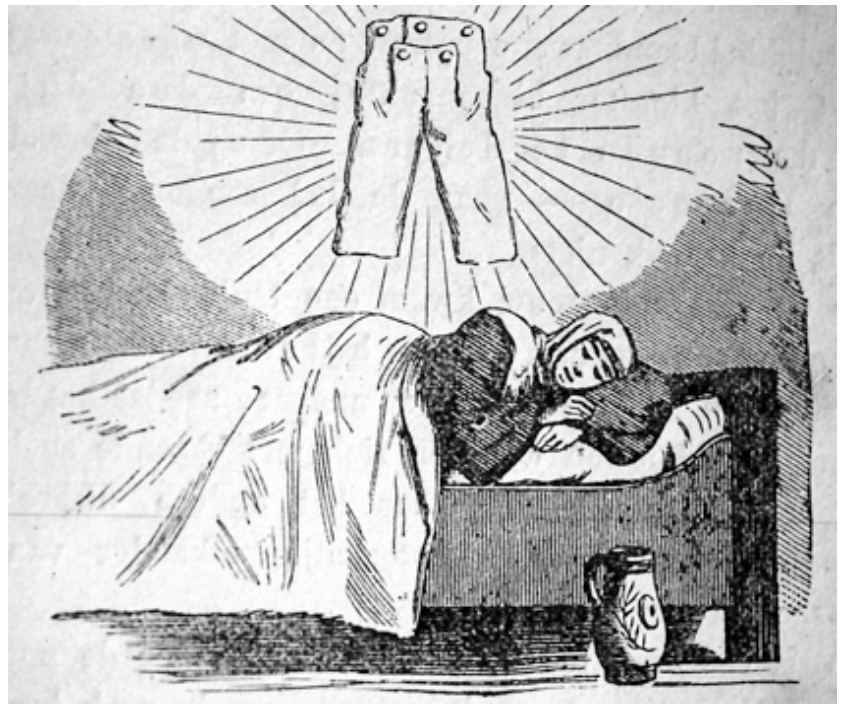
Dan zijn er de veganisten, die niet alleen geen vlees of vis eten maar ook geen zuivel- en andere dierlijke producten tot zich nemen. Ik neem aan dat zij ook geen bont of leren kleding dragen of leren zolen onder hun schoenen willen. Wellicht zullen zij ook geen zijden kleding willen dragen omdat dat ten koste gaat van het leven van de zijderupsen. Ook een te respecteren standpunt, maar niet mijn grens.

Je kunt natuurlijk nog verder gaan en ook geen wollen kleding dragen, zelfs geen geitenwollen sokken, want hiervoor worden dieren dan weliswaar niet gedood maar toch uitgebuit. Schapen en geiten staan hun wol tenslotte niet vrijwillig af. Datzelfde kun je zeggen over honing. Mag dat eigenlijk wel? De bijen verzetten zich tegen deze roof van hun honing, ze leven in slavernij in hun door imkers geëxploiteerde bijenkorven. Nu leven de bijen toch al in een slavernij die hun door de natuur zelf is opgelegd. Een vakantie vierende, flierefluitende werkbij kom je niet gauw tegen. Toch zijn er mensen die om ethische redenen geen honing willen eten. Een erg knellende grens, maar het kan in principe nog knellender. Tegenwoordig sterft een groot aantal bijenvolken uit door nog grotendeels onbekende oorzaak. Daarom worden bijenvolken door imkers verhuurd aan boeren en fruittelers om de planten te bestuiven. Maar levert dat geen gewetensproblemen op? Mag je eigenlijk nog wel een appel eten uit een boomgaard die door een commercieel geëxploiteerd bijenvolk is bestoven?

Waar leg je de grens? Waarom mogen mensen dieren geen klein leed bezorgen terwijl het dierenleed in de amorele natuur veel groter is? Veganisten houden schone handen, maar het is de vraag of het dierenleed in de wereld er minder door wordt. Als goedbedoelde principes dogma's worden, ontstaat religie. En het spijt me dat ik het zeggen moet, maar veganisme begint erg op religie te lijken.

Heilige Magdalena kastijdt zich

Non droomt van mannenbroek

(illustraties uit *De papenspiegel*)

De seculier humanistische denktank Center for Inquiry organiseert in samenwerking met vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte de cursus

**Introductie filosofie van humanisme:
van atheïsme tot ecohumanisme**

Twee avonden met voordrachten van filosoof **Floris van den Berg**.
Historicus **Bert Gasenbeek** is co-referent en zal aanvullende informatie en perspectieven bieden.

Inhoud

- **Atheïsme** is de uitkomst van een kentheoretische reflectie.
- **Humanisme** is een levensbeschouwing die uitgaat van de vrijheid van het individu en van zorg voor de samenleving.
- **Ecohumanisme** is een poging om de cirkel van de moraal verder uit te breiden om ook toekomstige generaties en dieren in te sluiten.
- **Vrijdenken** is een methode van kritisch nadenken over kennisclaims en moraal en andere aanspraken.
- **Secularisme** is een politiek filosofisch concept over de scheiding van religie en staatsinrichting.
- **Scepticisme** betekent dat claims van het paranormale worden getoetst met wetenschappelijke methoden.

Voor wie de verbanden van al deze begrippen beter wil leren doorgronden is deze korte cursus uitmuntend geschikt. Centraal in deze cursus is het streven van de traditie van de Verlichting om een zo consistent mogelijke levensbeschouwing op te bouwen. Voor wie bovenstaande te abstract is. Deze cursus gaat over:

- Het bestaan van kabouters,
- Waarom vrijdenken?
- Waarom humanisme?
- Waarom ecohumanisme?

Als je het er niet mee eens bent ben je al helemaal op je plek bij deze cursus.
Discussie speelt een belangrijke rol.

Een kennisposter over humanisme (door Floris van den Berg) zal gratis aan de deelnemers worden verstrekt.

Durf jij het aan?

Aanbevolen literatuur:

- Floris van den Berg, *Philosophy for a Better World*, Prometheus Books, Amherst, NY, 2013.
- Bert Gasenbeek en Piet Winkelaar. *Humanisme*. Kok, Kampen, 2007/9

Data: donderdag **12 en 19 december 2013**

Tijd: 19.30 – 21.30 uur, met koffie/thee pauze

Locatie: Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, Utrecht.

Kosten: 10 Euro per avond

Gelieve aan te melden via: info@cfilowcountries.org.

Over de sprekers

Floris van den Berg is directeur van Center for Inquiry Low Countries en vice-voorzitter van vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte. Hij is werkzaam als milieufilosof aan de Universiteit Utrecht.

Bert Gasenbeek is voorzitter van Center for Inquiry Low Countries. Hij is directeur van het Van Praag Instituut en het Humanistisch Historisch Centrum.

Wat is geluk?

HANS LOUIS KOEKOEK (1935, Rotterdam) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Geluk is een relatieve beleving. Die constatering drong zo'n goeie 30 jaar geleden visueel tijdens mijn werkzaamheden als filmer tot me door. Ik had de opdracht gekregen een film van een half uur te maken over de omstandigheden hoe joden in Suriname verzeild waren geraakt. Het was in die tijd niet van gevaren ontbloot zich als journalist-filmer buiten Paramaribo op te houden. Er waren daadwerkelijk militaire acties over en weer. Bouterse en Ronnie Brunswijk hadden veel uit te knokken en dat gebeurde ook.

Een must voor die film waren beelden van Jodensavanne. Dat gebied ligt ver in het binnenland van Suriname, zo'n flinke 50 km stroomopwaarts de Surinamerivier op. "Hoe kom ik daar?" vroeg ik her en der. Het advies was: stap een kroeg binnen en vraag of er kerels zijn die een bootje hebben en durven te varen. Nou, kerels genoeg, maar naar Jodensavanne varen was toch wel erg ver het binnenland in en daar heerste in die tijd Ronnie Brunswijk. Een tikje moedeloos betrad ik hotel Torarica. De man achter de balie wenkte me. "Ik heb een kerel gevonden die het aandurft," zei hij trots. "Wil je hem aan de telefoon hebben?" Hij draaide een nummer en een man met zwaar Surinaams accent meldde zich. "Jodensavanne! Besef je hoe gevaarlijk dat is?" Ik begreep hem meteen. "Is 500 Hollandse guldens genoeg?" vroeg ik. Een flinke stoot geld in die tijd en dan vooral in Suriname. "Wanneer wil je weg?" vroeg hij. "Zo snel mogelijk," was mijn weerwoord. "Oké! Morgen om 5 uur kom ik je van het hotel halen. Eerst betalen."

Ik legde de telefoon neer en voelde me niet senang. Waar begon ik aan? Maar er was geen weg terug. Beelden van Jodensavanne waren een *must*. De joden hadden Brazilië moeten verlaten. Brazilië was in die tijd kort door Nederland bezet geweest, maar de Nederlanders werden er uitgeknikkerd door de Portugezen. De joden waren eerst uit Spanje gelazerd. Ze trokken weg naar Portugal, maar waren in het door Portugal bezette Brazilië na enige tijd ook verre van welkom. Dus met boten Brazilië verlaten en naar het noorden varen. Op een bepaald moment zagen ze langs de kust een rivier die door het oerwoud stroomde. Dat leek een ideaal leefgebied, dus die rivier op. Een mazzeltje was dat de rivier rijk aan vis was. Geschubde vis is koosjer, dat betekende: geen honger. Een ander probleem was dat de rivier geen aanlegplaats bood. Aan beide zeiden ondoordringbaar oerwoud met gevaarlijk dieren. Wat nu? Doorvaren maar. En zie, de god van Abraham en Mozes liet ze niet dobberen. Plotseling hield het oerwoud het voor gezien en toonde zandvlakten. Gauw de boten uit en zo snel mogelijk nederzettingen stichten. Jodensavanne was daarmee een feit. De eerste joden waren in Suriname gesetteld. Ja, zoiets kan je niet missen als je een film maakt over joden in Suriname.

Maar goed, ik moest er wel naartoe en had mijn dochter meegenomen als assistente. De volgende morgen, al voor vijven, stond de kerel van die boot al in de hal van het hotel. Hij wilde meteen poen. "Eerst de boot zien," hield ik hem af. Daar had hij begrip voor. We reden naar een zijkanaal en daar lag een redelijke boot met buitenboordmotor. Een aantal jerrycans met brandstof stond al klaar. Ik gaf hem 250 Hollandse gulden en zei dat hij het restant bij aankomst in Jodensavanne zou krijgen. Ook nu ging hij akkoord. De buitenboordmotor startte verrassend vlot en we voeren tuf tuf de rivier op. Alles ging vlot, ook de muggen die ons aanvielen en zich aan ons verlekken. "Hoe laat zijn we terug?" informeerde ik. "Dat ligt aan de tijd die jullie nodig hebben om te filmen," was het antwoord.

We hebben uren door de wildernis gevaren. Alleen maar water, en groen aan beide zijden. Ergens in de middag wees onze kapitein naar een gammal steigertje. "Daar gaan we aan land en na een paar minuten lopen ben je in Jodensavanne. Op het geluid van de buitenboordmotor kwam een 100% Surinaamse inlander te voorschijn. Hij droeg alleen een aan flarden gescheurde korte broek. Zo ziet dus een 'wilde' diep in het oerwoud eruit, dacht ik nog. Tot mijn stomme verbazing zei de man met een prachtige radiostem: "Hebben de heren en de dame een goede reis gehad? Bent u in orde?" Hij sprak vlekkeloos Nederlands. Stukken beter dan de gemiddelde Nederlander. Wat bleek? Hij had in Nederland Nederlands gestudeerd. Eenmaal afgestudeerd vond hij het maar niks in Nederland. Hij gaf de voorkeur aan Jodensavanne. Dat was nog eens leven in volle vrijheid. Daar was hij gelukkig. Conclusie: wat is geluk? Een relatieve beleving.